

بررسی نابرابری‌های توسعه در استان‌های کشور در راستای تحقق توسعه پایدار

حسین نظم‌فر،* سمیه محمدی حمیدی** و مجید اکبری***

تاریخ دریافت ۱۳۹۵/۱۲/۳۰ | تاریخ پذیرش ۱۳۹۶/۱۱/۲۱

وجود نابرابری و ابعاد مختلف آن از نشانه‌های مهم توسعه‌نیافتگی است زیرا درحقیقت کشورهایی که امروزه به‌عنوان کشورهای توسعه‌یافته شناخته می‌شوند ضمن اینکه از شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی بالایی برخوردارند، توزیع درآمد‌ها و امکانات نیز در جوامع نسبتاً عادلانه است. پژوهش حاضر با هدف سطح‌بندی ۳۱ استان کشور با توجه به ۹۳ شاخص توسعه است. نوع تحقیق کاربردی و روش آن تحلیلی - مقایسه‌ای است. برای تجزیه و تحلیل شاخص‌های مورد مطالعه از روش ویکور استفاده شده است. یافته‌ها در بخش شاخص‌های بهداشت نشان می‌دهد استان تهران با کمترین میزان ویکور ($Q_i=0$) در جایگاه نخست و استان زنجان با بیشترین امتیاز ($Q_i=1$) در جایگاه آخر قرار گرفته‌اند. بدین ترتیب در گروه زیربنایی استان خراسان شمالی با امتیاز ($Q_i=0/048$) و کهگیلویه و بویراحمد ($Q_i=0/997$)؛ در شاخص فرهنگی خراسان رضوی با امتیاز ($Q_i=0$) و کهگیلویه و بویراحمد ($Q_i=1$)؛ در شاخص‌های کالبدی استان البرز با امتیاز ($Q_i=0$) و ایلام ($Q_i=1$)؛ در بخش اجتماعی استان البرز با امتیاز ($Q_i=0$) و استان مرزی ایلام ($Q_i=0/997$)؛ در بخش اقتصاد استان تهران با امتیاز ($Q_i=0$) و گیلان ($Q_i=0/0017$)؛ در بخش مهاجرت استان البرز با امتیاز ($Q_i=0$) و سمنان ($Q_i=1$)؛ در نهایت در بخش آموزش استان چهارمحال و بختیاری با امتیاز ($Q_i=0$) و استان فارس ($Q_i=1$) به ترتیب در جایگاه‌های اول و آخر قرار گرفته‌اند. بنابراین جهت بهبود وضعیت استان‌ها و حفظ تعادل آنها پیشنهادهایی ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: نابرابری؛ توسعه؛ توسعه پایدار؛ روش ویکور؛ ایران

* دانشیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی؛ Email: nazmfar@uma.ac.ir

** دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی (نویسنده مسئول)؛

Email: s_mohammadi@uma.ac.ir

*** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران؛

Email: akbari.majid191@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

در جهان امروز، جهانی شدن از مهم‌ترین پدیده‌های اجتماعی و اقتصادی است که باعث شکل‌گیری ثروت اقتصادی بین ملت‌ها شده است. با وجود پدیده جهانی شدن، بعضی مواقع به دلیل فقر شدید در مناطق، نابرابری‌های عمیقی نیز مشاهده می‌شود (رالز، ۱۳۸۸: ۱۰۴)، طبق گزارش‌های بانک جهانی بیش از ۸۰ درصد مردم جهان در مناطق در حال توسعه زندگی می‌کنند (Raphael and Dafna, 2006: 140). در اغلب این کشورها، علاوه بر نابرابری‌های ناحیه‌ای، نوعی ناهماهنگی اجتماعی نیز مشاهده می‌شود. این نابرابری‌ها با شدت و ضعف در نواحی مختلف این کشورها وجود دارد. به هر صورت، نابرابری‌های درون‌ناحیه‌ای و بین‌ناحیه‌ای یکی از مظاهر بارز این کشورهای جهان سوم است که ناشی از شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آنان است. این نابرابری‌ها در برخی شاخص‌ها در میان کشورهای جهان روندی رو به رشد داشته و این امر در کشورهای جهان سوم ملموس‌تر هم بوده و باعث پیدایش کلان‌شهرها و رشد روزافزون آنها در تقابل با آن عقب‌ماندگی تدریجی شهرها و روستاهای نواحی شده است (شیخ‌بیگللو، تقوایی و وارثی، ۱۳۹۱).

نابرابری ابعاد مختلفی دارد که اساسی‌ترین آنها اقتصادی و اجتماعی است و نابرابری‌های زیست‌محیطی که در سال‌های بعد به‌علت بروز مشکلات زیست‌محیطی مطرح شد نیز از مؤلفه‌های نابرابری در نظر گرفته شده است. با وجود این، مدت‌های زیادی است که در جهان نابرابری درآمدی پراستنادترین اندازه‌گیری نابرابری است که معمولاً بازار (با میزان تولیدخالص و ناخالص، ضریب جینی) اندازه‌گیری می‌شوند. اغلب نابرابری پولی مکمل نابرابری فرصت در نظر گرفته می‌شود (Norris, Kockhar and Ricka, 2015: 9). طبق گزارش سازمان همکاری اقتصادی و توسعه، افزایش نابرابری درآمدی نه تنها در شرایط بد اقتصادی بلکه در شرایط خوب اقتصادی نیز افزایش می‌یابد (OECD, 2014, 2015). در میان مهم‌ترین ابعادی که به فراموشی سپرده شده بعد اجتماعی و زیست‌محیطی نابرابری‌هاست.

دنیای امروز با روند رو به رشد در حال جهانی شدن، جریان سرمایه و بین‌المللی روابط تجاری کشورها مواجه است (Lessmann, 2013: 29). از طرفی نیز شکاف طبقاتی در میان کشورها و همچنین میان تقسیمات داخلی کشورها هر روز عمیق و شدیدتر

می‌شود. همچنین دلایل متعدد دیگری برای اینکه کشورها به نابرابری‌ها توجه کنند وجود دارد که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- نابرابری موضوعی مهم در فقر است: برای دستیابی به درآمد متوسط، آموزش و تحصیلات، مالکیت زمین و ... .

- نابرابری موضوعی مهم برای رشد است: همان‌طور که در سال ۲۰۰۰ وایت پیر اذعان کرد در کشورهایی که سطوح بالایی از نابرابری وجود دارد رشد اقتصادی کمتر است.

- نابرابری موضوعی مهم در حقوق عمومی است: در این زمینه یک نگرانی عمومی در زمینه برابری بین افراد در سراسر جهان وجود دارد.

- نابرابری اغلب یک عامل مهم و پشت پرده جرم و جنایت و ناآرامی‌های اجتماعی و درگیری‌های خشونت‌آمیز است.

- نابرابری به شدت برای دستیابی به اهداف توسعه هزاره مهم است: که تنها به فقر درآمد محدود نمی‌باشد بلکه برای استراتژی‌های توسعه کشور نیز مربوط است

(Halving World Poverty, 2015).

با توجه به موارد بالا می‌توان گفت، برابری کلید دستیابی به توسعه پایدار در میان افراد است. بنابراین، توجه به وضعیت خاص کشور ایران به لحاظ وسعت سرزمین، تنوع آب و هوایی و وضعیت خاص توپوگرافی، ایجاب می‌کند که به نقش مناطق مختلف در ابعاد اقتصادی توجه بیشتری مبذول شود. کاهش قیمت نفت در سال‌های اخیر، زنگ خطر است که ما را به توجه بیشتر در مناطق مختلف کشور رهنمون می‌شود (حسینی و اسکندری، ۱۳۹۱: ۱۰۳). محاسبه درجه توسعه‌یافتگی به‌طور دقیق انجام نشده است، اگرچه برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران اقتصادی مرتباً موضوعاتی مانند برنامه‌ریزی منطقه‌ای، توزیع عادلانه امکانات اقتصادی کشور بین مناطق، عدم تمرکز و رفع محرومیت منطقه‌ای در همایش‌ها، گزارش‌ها و رسانه‌های گروهی مطرح می‌کنند (اسلامی، ۱۳۹۱: ۴۲)، باین حال تحقیقات جامعی در این زمینه انجام نگرفته است. از نمونه کارهای انجام شده در کشور می‌توان مقاله اسلامی (۱۳۹۱) با عنوان «تعیین و محاسبه درجه توسعه‌یافتگی استان‌های کشور طی دو مقطع (۱۳۸۵-۱۳۷۵)» با استفاده از روش‌های کمی ناکسونومی و تاپسیس به رتبه‌بندی استان‌های کشور پرداخته است.

یافته‌ها نشان می‌دهد وضعیت توسعه‌یافتگی در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۷۵ بهبود یافته است. پوراصغر سنگاچین، صالحی و دیناروندی (۱۳۹۱) در تحقیقی با عنوان «سنجش سطح توسعه‌یافتگی استان‌های کشور ایران با رویکرد تحلیل عاملی»، با استفاده از ۱۳ شاخص در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و محیط زیست و با بهره‌گیری از روش تحلیل عاملی به رتبه‌بندی استان‌های کشور پرداخته‌اند. براساس این سطح‌بندی، استان‌های کهگیلویه و بویراحمد در جایگاه نخست و استان همدان در رتبه آخر قرار گرفته است. عبدالله‌زاده و شریف‌زاده (۱۳۹۱) در مقاله‌ای دیگر با عنوان «سطح‌بندی توسعه منطقه‌ای در ایران (کاربرد رهیافت شاخص ترکیبی)» با کمک رهیافت شاخص‌های ترکیبی و ۴۱ شاخص منتخب برای استان‌های کشور با روش تحلیل عاملی به تحقیق پرداخته‌اند. نتایج به‌دست آمده حاکی است که استان‌های تهران، سمنان و اصفهان توسعه‌یافته‌ترین استان‌ها بوده‌اند.

همچنین، ملکی و شیخی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل و طبقه‌بندی شاخص‌ها و تعیین اولویت‌های توسعه در استان‌های کشور با استفاده از روش تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای» به بررسی و مقایسه استان‌های مختلف کشور از نظر شاخص‌های اقتصادی، فرهنگی، بهداشتی و درمانی، خدماتی، رفاهی و کالبدی - شهرسازی پرداخته‌اند. نتایج و یافته‌های حاصل از رتبه‌بندی استان‌ها براساس روش‌های «تحلیل خوشه‌ای» و «تحلیل عاملی» از نظر سطوح توسعه‌یافتگی از شاخص‌های مورد بررسی، بیانگر آن است که رتبه اول استان تهران و خراسان رضوی، اصفهان، فارس، آذربایجان شرقی، مازندران، خوزستان، کرمان و گیلان در مراتب بعدی قرار دارند. استان‌های آذربایجان غربی، یزد، مرکزی، همدان و کرمانشاه دارای رتبه‌های نسبتاً پایین و سایر استان‌ها در رتبه‌های بسیار پایین قرار می‌گیرند. از تحقیقات خارجی نیز می‌توان به این چند مورد اشاره کرد: پیکتی و سز^۱ (۲۰۱۴) در تحقیقی با عنوان نابرابری در درازمدت به بررسی و ارائه حقایق اساسی درخصوص تکامل بلندمدت درآمد و ثروت نابرابری‌ها در اروپا و ایالت متحده پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد میزان نابرابری در سال ۱۹۷۰ در آمریکا بیشتر از اروپا بوده است در حال حاضر نیز در آمریکا نابرابری بیشتر از اروپا می‌باشد. ایشان ادعان می‌کنند که بحث در این زمینه برای ما ممکن است ولی

درسی است برای آینده. از دیگر تحقیقات می‌توان به رساله دو^۱ (۲۰۱۴) با عنوان بررسی نابرابری‌ها با استفاده از توزیع جغرافیایی درآمد با کاربست داده‌های جغرافیایی به بررسی نابرابری‌های فضایی پرداخته است که یافته‌های حاصل نشان می‌دهد میزان نابرابری‌ها در میان محلات سفیدپوست و سیاه‌پوست بسیار حاد است. همچنین در سال ۲۰۱۰ لی و وی^۲ در تحقیقی با عنوان «سلسله‌مراتب زمانی - مکانی نابرابری‌های منطقه‌ای در چین» با داده‌های آماری و همچنین از روش‌های اسکالر و سیستم اطلاعات جغرافیایی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده کرده‌اند نتایج حاصل از بررسی‌ها نشان می‌دهد که نابرابری‌ها در چین از عوامل: نفوذ نسبی جهانی شدن، بازار و عدم تمرکز متأثر است. چونگ و وو^۳ (۲۰۱۲) در تحقیقی دیگر به بررسی نابرابری‌ها در میان استان‌های چین طی دوره ۲۰۰۷-۱۹۹۷ پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داد که هر استانی ویژگی‌های خاص خود را دارد و این باعث بیشتر نابرابری‌ها در استان‌ها بوده است. لینچ و بیکر برابری را به‌عنوان برابری شرایط تعریف می‌کنند. عمومی‌ترین تعریف از شرایط عبارت است از اعتقاد به اینکه مردم باید به‌طور برابر از نیازهای اساسی زندگی خود برخوردار باشند (Lynch and Baker, 2005: 3). همان‌طور که در بالا اشاره شد، در اوایل نابرابری‌ها را بیشتر براساس معیار درآمد یا مصرف اندازه‌گیری می‌کردند درحالی‌که اکنون دیگر استانداردهای زندگی شامل: بهداشت، آموزش، زیرساخت‌های عمومی و ... به‌طور گسترده مورد توجه قرار گرفته است (Kanbur, Rhee and Zhuany, 2014: 83). این پژوهش نیز به وجه تمایز بیشتری نسبت به دیگر تحقیقات انجام گرفته در این زمینه به بررسی میزان نابرابری‌های شاخص‌های توسعه در میان استان‌های ۳۱ گانه کشور جهت نیل به توسعه پایدار متوازن منطقه‌ای تهیه شده است.

۱. مبانی نظری و دیدگاه‌ها

نابرابری مفهومی است که در مقابل برابری قرار می‌گیرد و همانند آزادی جزء مفاهیمی به‌شمار می‌رود که فلاسفه تعریف واحدی برای آن ارائه نکرده‌اند. برابری، مفهومی است با معانی

---

1. Dev
2. Li and Wei
3. Cheong and Wu

گونگون و از این رو، ارائه تعریف نادرست آن می‌تواند گمراه‌کننده باشد. برای نابرابری نیز تعریف مستقل وجود ندارد. بنابراین هر آنچه با عنوان برابری در نظام‌های اجتماعی - سیاسی مطرح می‌شود، در چارچوب ساختار همان نظام، باید تعبیر و تفسیر شود (جمالی، قنبری و پورمحمدی، ۱۳۸۷: ۱۲۴). برابری در فرهنگ فارسی معین به معنای تعادل، تساوی، یکسانی و مساوات آمده است و نابرابری نیز غیرمتساوی، غیرعادل معنا شده است (فرهنگ فارسی معین)؛ لغت‌نامه دهخدا نیز معنای برابری کردن را مطابقت کردن آورده است. نابرابری متفاوت از فقر ولی به آن مربوط است. نابرابری نگرانی از تغییرات در استانداردهای زندگی در جهان می‌باشد. در مقابل فقر، تنها بر افرادی متمرکز است که استاندارد زندگی آنها زیر آستانه مناسب (زیر خط فقر) است (McKay, 2015: 1).

اندیشمندان مختلف برداشت‌های متفاوتی از نابرابری ارائه داده‌اند. مارکس درباره نابرابری و قشربندی اجتماعی ۶ اصل نظری را به شرح زیر آورده است:

۱. هرچه نابرابری توزیع منابع کمیاب، در نظامی بیشتر باشد، تضاد منافع بین بخش‌های چیره و زیرسلطه افزون‌تر است.
۲. هر اندازه بخش‌های فرودست از منافع گروهی خود بیشتر آگاه شوند، احتمال اینکه در مشروعیت پراکنش نابرابر منافع کمیاب تردید کنند، بیشتر است.
۳. هرچه بخش‌های بیشتری از یک نظام، از منافع گروهی خود آگاه شوند، تردید آنها درباره مشروعیت منابع کمیاب بیشتر خواهد بود.
۴. هرچه بخش‌های بیشتری از فرودستان، با داشتن باوری مشترک، یگانه شوند و هرچه ساختار رهبری سیاسی آنها کامل‌تر باشد، بخش‌های بیشتری از افراد چیره و زیرسلطه در نظام اجتماعی، از یکدیگر جدا خواهند شد. هرچه فاصله میان افراد چیره و زیرسلطه بیشتر باشد، تضاد شدیدتر خواهد بود.
۵. هرچه تضاد شدیدتر شود، تغییر ساختار نظام و پراکنش دوباره منابع کمیاب نیز بیشتر خواهد بود (ملوین ماروین، ۱۳۸۵: ۲۶).

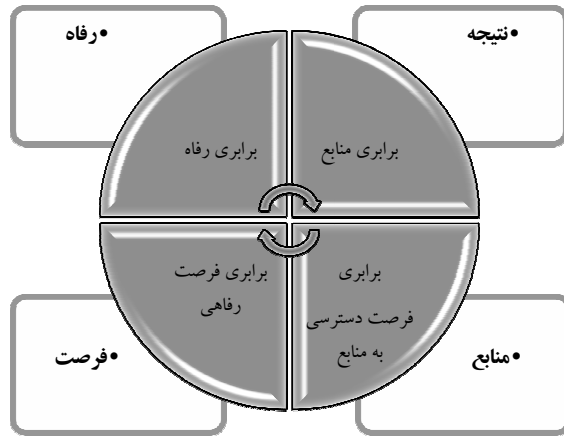
جامعه‌شناسی قشربندی اجتماعی ماکس وبر، واکنش به جامعه‌شناسی مارکس است، ولی تکمیل‌کننده آن نیز است. وی نابرابری‌های اجتماعی را تضاد و برخورد می‌دانست،

بررسی نابرابری‌های توسعه در استان‌های کشور در راستای تحقق توسعه پایدار _____ ۳۰۳

البته نه به معنای تضاد موجود میان مالکان ابزارهای تولید و کارگران. دارندورف به چهار نوع نابرابری در جامعه اشاره می‌کند:

۱. تفاوت‌های طبیعی، چهره ظاهری، شخصیت، علائق؛
  ۲. تفاوت‌های طبیعی، هوش، استعداد و نیرو (قدرت بدنی) و...؛
  ۳. تمایز میان موقعیت‌های هم‌ارزش (برای نمونه، راننده تاکسی، بقال، نجار، آهنگر و...)
  ۴. قشربندی براساس منزلت و ثروت برای درجه‌بندی پایگاه اجتماعی.
- دارندورف تأکید می‌کند که منظور از نابرابری، بیشتر نکته چهارم است. وی معتقد است از آغاز پیدایش جوامع تاکنون، هیچ جامعه‌ای را نمی‌توان یافت که در آن انسان‌ها از نظر نیاز و امکاناتشان برای ارضای آنها، برابر بوده باشند (رفیع‌پور، ۱۳۹۲: ۴۴۲). این برابری و تساوی اساساً امکان ندارد؛ زیرا انسان‌ها به‌طور طبیعی از نظر توانایی‌های جسمی و فکری با هم متفاوت‌اند و حتی در شرایط یکسان از محیط و طبیعت به‌طور متفاوت بهره‌برداری می‌کنند (شکل ۱).

شکل ۱. طبقه‌بندی برابری‌ها

مأخذ: فضالی و علیزاده هنجنی، ۱۴: ۱۳۸۵.

- برابری در برخورداری از شاخص‌های توسعه

نابرابری را می‌توان از روش‌های متعددی از جمله میزان تفاوت فقر، میزان درآمد، میزان

ثروت و دارایی، الگوهای مصرف، بهداشت و دیگر معیارهای اندازه‌گیری رفاه به‌دست آورد (Mather and Jarosz, 2014: 34).

یکی از ارکان توسعه،^۱ جامعیت و یکپارچه بودن آن در رفع عدم تعادل‌های اقتصادی و اجتماعی مناطق درون کشورهاست (فنی، ۱۳۸۲: ۲). در اواخر دهه ۱۹۷۰ چارچوب پیشنهادی آمارتیا سن روش جدیدی برای تفکر و اندازه‌گیری رفاه بشر و مقایسه بین افراد به ارمغان آورد. او پیشنهاد کرد رفاه باید از طریق اعمال ارزش‌های مردم و آزادی انتخاب آنها اندازه‌گیری شود (Alkire and et al., 2015). در سال‌های بعد نیز با تشکیل کنفرانس‌های متعدد که مهم‌ترین آن کنفرانس توسعه پایدار است ابعاد مختلفی را برای سنجش ابعاد اجتماعی - اقتصادی و زیست‌محیطی مورد توجه قرار داده‌اند. در دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار دستیابی به شعار «هیچ‌کس پشت سر رها نخواهد شد» مورد تأکید قرار گرفته است. این شعار نیز نشان‌دهنده اهمیت عدالت و برابری در این جنبش جهانی برای پرورش اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی جهان است (World Health Organization, 2016: 2).

امروزه توسعه به‌عنوان یک فرایند، مهم‌ترین بحث کشورها، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه است (پورمحمدی و زالی، ۱۳۸۳: ۳۸). توسعه، ایده و تمرینی است که از اوایل قرن نوزدهم به‌وجود آمده و این مفهوم با ایده و پیشرفت تفاوت دارد (Cowen and Shenton, 1996: 1). توسعه فرایندی تدریجی در پیشرفت موقعیت بشر، شامل انجام فعالیت برای رسیدن به رشد مادی و تکامل اجتماعی در طول زمان است (Riddell, 2004: 6). در زبان روزمره و خارج از حوزه تحقیقات علوم اجتماعی نیز، واژه توسعه فرایندی را توصیف می‌کند که از طریق آن توانایی‌های بالقوه یک شیء، یک موجود زنده یا یک نهاد، شکوفا شده تا به شکل طبیعی، کامل و تمام‌عیار خود دست یابد (راغفر و فدوی اردکانی، ۱۳۹۳: ۹۲).

بحث توسعه و عدم توسعه یکی از چالش‌برانگیزترین مباحث در دنیای امروزی است که متأثر از عوامل و شرایط مختلف مکانی، زمانی و نیز میزان ارزش متفاوت معیارها و ملاک‌های مختلف در سنجش توسعه است (قنبری، بذرافشان و جمالی‌نژاد، ۱۳۹۰: ۱۷۶) که هدف آن بهبود شرایط موجود و حرکت در مسیر مطلوب جهت رفاه می‌باشد (Malmberg, 2000: 36) و

راه‌حلی است در جهت رفع فشارها و مشکلات که پیوسته بین بخش‌های مختلف زندگی اجتماعی و انسانی وجود دارد (Storper, 2006: 20). از آنجا که هر کشوری در راه توسعه تلاش می‌کند، کاهش نابرابری‌های توسعه منطقه‌ای به یک مسئله کلیدی در سیاست آنها تبدیل شده است (Goletsis and Chletsos, 2011: 174). اما با تشدید مسائلی همچون فقر، بیکاری و نابرابری، حتی در کشورهایی که دارای رشد اقتصادی بالایی بودند، کاربرد متغیرهای اقتصادی به‌عنوان تنها عامل مؤثر در سنجش توسعه مورد تردید قرار گرفت. یکی از مباحث عمده و اساسی جامع در حوزه برنامه‌ریزی توسعه آمایشی، مسئله توسعه موزون است که می‌تواند در قالب توسعه متعادل بخش‌ها یا مناطق مطرح شود (عبدالله‌زاده و شریف‌زاده، ۱۳۹۱: ۶).

توسعه منطقه‌ای استفاده از منابع محلی برای افزایش رفاه منطقه یا بخش جهت بهبود شاخص‌های توسعه انسانی است (The Ministry of Domestic Affairs of the Indonesian Government, 2010; Dwi Susanto and Djuminah, 2015: 76). لذا مطالعه نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در میان گروه‌ها، قشرها، اقوام و نیز مناطق جغرافیایی یا تقسیمات در هر کشور، یکی از کارهای ضروری و پایه‌ای برای برنامه‌ریزی و اصلاحات در جهت تأمین رشد اقتصادی و عدالت اجتماعی است (پورمحمدی، صدر موسوی و عابدینی، ۱۳۹۱: ۱۶).

اهداف اصلی هر حکومت دمکراتیک، بنیان‌گذاری جامعه‌ای است که در آن ساکنان از لحاظ فکری، اجتماعی، سیاسی و قدرت برابر باشند (Marwala, 2007). در مقابل، تمایل دولت‌ها و مقامات محلی در نیل به نرخ‌های رشد اقتصادی بالا، معمولاً باعث می‌شود بخش‌ها و مناطق از توان بیشتری برای این منظور برخوردار باشند و به دلایل برخورداری‌های طبیعی یا نفوذ بیشتری که در مراکز برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری داشته‌اند، به‌عنوان مناطق برگزیده مورد توجه قرار گیرند (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۶۴). به‌عبارت‌دیگر، عوامل متفاوتی متشکل از طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، نابرابری‌های مناطق و استان‌ها را ایجاد و آنها را تشدید کرده است (اسلامی، ۱۳۹۱: ۴۷). مطالعه این نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در میان گروه‌ها، قشرها، اقوام و نیز مناطق جغرافیایی یا تقسیمات کشوری، یکی از کارهای ضروری و پایه‌ای برای برنامه‌ریزی و اصلاحات در جهت تأمین رشد اقتصادی و

عدالت اجتماعی است و اهمیت این امر همچنین در مصوبه‌های قانون اساسی کشور نیز پیداست. چنانچه در ماده (۱۸۰) و (۱۸۱) اصل (۴۸) قانون اساسی کشور نیز صراحتاً به برابری توسعه و حفظ توازن در میان نواحی کشور اشاره شده است.

ماده (۱۸۰) - در راستای تحقق اصل چهل و هشتم (۴۸) قانون اساسی، سیاست‌های کلی و جهت حصول به اهداف چشم‌انداز و به‌منظور استفاده متوازن از امکانات کشور و توزیع عادلانه و رفع تبعیض و ارتقاء سطح مناطق کمتر توسعه‌یافته و تحقق پیشرفت و عدالت، دولت مکلف است در توزیع منابع عمومی و یارانه سود تسهیلات به نحوی عمل نماید که فاصله شاخص برخورداری شهرستان‌های با کمتر از سطح متوسط کشور در پایان برنامه چهارم در بخش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیربنایی و امنیتی در هر سال برنامه حداقل ده درصد (۱۰٪) به سطح یادشده نزدیک شود.

ماده (۱۸۱) - به‌منظور ارتقاء نظام برنامه‌ریزی کشور با لحاظ نمودن دو اصل آمایش سرزمین و پایداری محیطی در کلیه فعالیت‌های توسعه‌ای و سرمایه‌گذاری‌های ملی و استانی، ایجاد هماهنگی بخشی، منطقه‌ای و بخشی - منطقه‌ای و رعایت عدالت در توزیع منابع و فرصت‌ها، توسعه متوازن مناطق، ارتقاء توانمندی‌های مدیریتی استان‌ها و انتقال اختیارات اجرایی به استان‌ها و تمرکز امور حاکمیتی در مرکز، سازوکارها و شاخص‌های لازم به تصویب هیئت وزیران می‌رسد.

۲. روش تحقیق

تحقیق حاضر به‌صورت کاربردی و روش آن توصیفی - تحلیلی است. داده‌های مورد مطالعه از منابع آماری موجود در سایت آمار و سالنامه‌های استانی و منابع اینترنتی تهیه شده است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از روش ویکور که یکی از مهم‌ترین شاخص‌های تصمیم‌گیری چندشاخصه می‌باشد و شاخص موران در محیط نرم‌افزاری Arc GIS مورد استفاده قرار گرفته که در ذیل به معرفی شاخص‌های مورد مطالعه و روش پرامتی اشاره شده است.

شکل ۲. شاخص‌های مورد مطالعه

شاخص‌های توسعه	
اقتصادی	بهداشت
<p>نرخ مشارکت اقتصاد، نرخ مشارکت اقتصادی مردان، نرخ مشارکت اقتصادی زنان، نرخ مشارکت اقتصادی مناطق شهری، نرخ مشارکت اقتصادی مناطق روستایی، نرخ بیکاری، نرخ بیکاری زنان، نرخ بیکاری مردان، نرخ بیکاری مناطق شهری، نرخ بیکاری مناطق روستایی، نرخ بیکاری جوانان (۱۵-۲۴ ساله)، سهم اشتغال ناصف، سهم شاغلان در بخش کشاورزی، درصد جمعیت فعال اقتصادی، درصد جمعیت غیرفعال اقتصادی، متوسط هزینه یک خانوار روستایی در استان، متوسط هزینه یک خانوار شهری، متوسط درآمد یک خانوار روستایی، متوسط درآمد یک خانوار شهری، غریب جینی در مناطق شهری استان، غریب جینی در مناطق روستایی استان، نرخ مشارکت اقتصادی، سهم شاغلان در بخش صنعت، سهم شاغلان در بخش خدمات، سهم بخش شاغلان بخش عمومی از کل شاغلان، سهم شاغلان بخش خصوصی از کل شاغلان، نرخ اشتغال</p>	<p>درصد کارکنان شاغل در وزارت بهداشت درصد از کل کارکنان کشور، درصد کل پزشکان از کل کشور، درصد پزشک عمومی از کل کشور، درصد پزشک متخصص از کل کشور، درصد دندان‌پزشکان از سهم کل کشور، درصد داروساز از کل کشور، تعداد مؤسسات درمانی درصد از کل کشور، تعداد تخت بیمارستانی درصد از کل کشور، درصد مراکز بهداشتی - درمانی وابسته به وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، درصد مراکز بهداشتی - درمانی خصوصی، درصد مراکز بهداشتی - درمانی فعال در مناطق شهری، درصد مراکز بهداشتی - درمانی در مراکز روستایی، درصد خانه‌های بهداشت فعال، درصد آزمایشگاه‌های تشخیص پزشکی، درصد مراکز توبیخشی از کل کشور، درصد کل مراکز پرتو نگاری از کل کشور</p>
کالبدی	ذیرتایی
<p>تعداد کل واحدهای مسکونی معمولی، تعداد واحد مسکونی ۵۱ تا ۷۵ متر، تعداد واحد مسکونی ۷۶ تا ۸۰ متر، تعداد واحد مسکونی ۸۱ تا ۱۰۰ متر، تعداد واحد مسکونی ۱۰۱ تا ۱۵۰ متر، تعداد واحد مسکونی ۱۵۱ تا ۲۰۰ متر، تعداد واحد مسکونی ۲۰۱ تا ۳۰۰ متر، تعداد واحد مسکونی ۳۰۱ تا ۵۰۰ متر، تعداد واحد مسکونی ۵۰۱ متر و بیشتر، درصد واحد مسکونی ۵۰ متر کمتر، درصد واحد مسکونی ۵۱ تا ۱۰۰ متر، درصد واحد مسکونی ۱۰۱ تا ۲۰۰ متر، درصد واحد مسکونی ۲۰۱ تا ۳۰۰ متر، درصد واحد مسکونی ۳۰۱ متر بیشتر</p>	<p>سهم تولید ناخالص برقی نیروگاه‌های بخاری به تولید ناخالص نیروی برقی، سهم تولید ناخالص برقی نیروگاه‌های چرخه ترکیبی به کل تولید ناخالص برقی، سهم تولید ناخالص برقی نیروگاه‌های آبی به کل تولید ناخالص برقی، سهم بخش خانگی از مصرف نیروی برقی، سهم بخش صنعت از مصرف برقی، سهم بخش تجاری از مصرف نیروی برقی، سهم بخش غیردولتی در پروژه‌های داخلی، سهم بخش غیردولتی در پروژه‌های بین‌المللی، غریب خلود تلقن ثابت به ازای ۱۰۰ نفر، غریب نفوذ تلفن همراه، درصد کارگاه‌های استفاده کننده از اینترنت در سطح استان، درصد کارکنان استفاده کننده از اینترنت در سطح استان</p>
فرهنگی	مهاجرت
<p>تعداد عناوین کتاب‌های منتشر شده، تعداد عناوین کتاب‌های تألیف شده، تعداد عناوین کتاب‌های ترجمه شده، تعداد عناوین نشریات، تعداد نشریات، تعداد شمارگان، مطبوعات انتشار شده، میزان تولید برنامه‌های رادیویی، مدت بخش برنامه‌های رادیویی، میزان تولید برنامه‌های تلویزیونی، مدت بخش برنامه‌های تلویزیونی</p>	<p>تعداد کل متولدین در شهر محل اقامت جمعیت ساکن، تعداد کل متولدین جای دیگر جمعیت ساکن، تعداد کل متولدین جای دیگر (شهر) جمعیت ساکن، تعداد کل متولدین جای دیگر (آبادی) جمعیت ساکن، تعداد کل جمعیت مهاجران وارد شده طی ۱۰ سال گذشته، درصد متولدین در شهر محل اقامت، درصد متولدین جای دیگر، درصد جمعیت مهاجر</p>
اجتماعی	آموزش
<p>کل جمعیت مرد و زن، کل جمعیت مرد، کل جمعیت زن، کل جمعیت شهری، کل جمعیت مرد شهری، کل جمعیت زن شهری، کل جمعیت روستایی، کل جمعیت مرد روستایی، کل جمعیت زن روستایی، کل جمعیت مرد و زن ۱۰-۱۴ ساله، جمع کل جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر فعال شاغل، تعداد کل جمعیت بی‌سواد ۶ ساله و بیشتر، نرخ فعالیت، تعداد شاغل در خانوار، بار تکفل، سهم کل جمعیت ۰-۴ ساله از کل جمعیت، بعد خانوار، نسبت جنسی کل، نسبت جنسی شهری، نسبت جنسی روستایی، درصد شهرنشینی، درصد روستائینی</p>	<p>درصد کل باسوادی، درصد کل بی‌سوادی، درصد باسوادی مردان، درصد بی‌سوادی مردان، درصد باسوادی زنان، درصد باسوادی مردان</p>

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰.

۲-۱. شاخص‌های مورد مطالعه

شناخت بهتر و دقیق‌تر از وضعیت مکان‌های جغرافیایی در زمینه‌های مختلف در سطوح متفاوت منوط به در دسترس داشتن اطلاعات کامل و پردازش شده از مکان‌های مورد نظر است (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۹۰: ۲۸۳). برای نیل به این مهم، از یک‌سری شاخص استفاده

می شود. شاخص‌ها، نشانگرهایی هستند که فرایند جمع‌آوری، طبقه‌بندی و تجزیه تحلیل اطلاعات و نتیجه‌گیری را منطقی و به‌طور کلی جهت فعالیت‌ها را مشخص و از حیث مفهومی چارچوب مناسبی را برای هدف‌گذاری تدوین و برنامه‌ریزی و ارزشیابی فعالیت‌ها به دست می‌دهند. در این پژوهش مجموعاً از ۹۳ شاخص با نظر پنج نفر از خبرگان متخصص در زمینه آمایش سرزمین در قالب هشت شاخص کلی برای ارزیابی سطح توسعه‌یافتگی استان‌های کشور، استفاده شده است (شکل ۲). با بررسی پیشینه تحقیقات انجام شده در زمینه بررسی توسعه استان‌ها، بیشتر پژوهش‌های انجام شده در زمینه نابرابری‌ها بر جنبه اقتصادی (میزان درآمد) تمرکز داشته در حالی که دیگر ابعاد اجتماعی، کالبدی، زیربنایی و دیگر شاخص‌های سنجش پیشرفت و توسعه را به فراموشی سپرده بودند. در این تحقیق سعی شده تا از شاخص‌های متفاوتی برای سنجش میزان توسعه و نابرابری در میان استان‌های کشور استفاده شود.

۲-۲. روش ویکور^۱

روش ویکور در سال ۱۹۹۸ توسط S. Opricovic ارائه شد. مبنای این روش برگرفته از برنامه‌ریزی سازشی^۲ است. این مدل به‌عنوان یک روش تصمیم‌گیری چندمعیاره برای حل مسئله تصمیم‌گیری گسسته با معیارهای نامتناسب (واحدهای اندازه‌گیری مختلف) و متعارض توسعه داده شده است. این روش بر رتبه‌بندی و انتخاب از یک دسته آلترناتیوها و تعیین راه‌حل‌های سازگار^۳ برای مسئله با معیارهای متعارض متمرکز شده است که می‌تواند به تصمیم‌گیرندگان برای رسیدن به تصمیم نهایی کمک کند. راه‌حل سازگار یک راه‌حل شدنی^۴ است که نزدیک‌ترین راه‌حل به ایدئال است و منظور از سازگاری نیز جوابی است که براساس توافق متقابل^۵ حاصل می‌شود. دیگر روش مبتنی بر فاصله روش TOPSIS است که یک راه‌حل با کوتاه‌ترین فاصله از راه‌حل ایدئال و دورترین فاصله از راه‌حل ایدئال منفی را تعیین می‌کند (Opricovic and Tzeng, 2004). ساختار این مدل به صورت جدول ۱ است.

-
1. VIKOR
  2. Compromising Programming
  3. Compromise Solution
  4. Feasible Solution
  5. Mutual Concession

جدول ۱. ساختار مدل ویکور

تشکیل ماتریس داده‌ها براساس n آلترناتیو و k شاخص
محاسبه وزن شاخص‌ها را براساس آنتروپی و یا روش ahp
تعیین بالاترین ارزش f_i^* و پایین‌ترین ارزش f_i^- - توابع معیار در صورتی که $i=1, \dots, n$ باشد.
محاسبه ارزش S_j و R_j برای $j=1, \dots, n$ که به صورت زیر تعریف می‌شوند:
$f_i^* = \max_j f_{ij}; \quad f_i^- = \min_j f_{ij}$ $S_j = \sum_{i=1}^n w_i \cdot \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-}; \quad R_j = \max_i \left[w_i \cdot \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-} \right]$
مقدار Q_j را برای $j=1, \dots, J$ به طریق زیر محاسبه کنید:
$Q_j = v \cdot \frac{S_j - S^-}{S^* - S^-} + (1 - v) \cdot \frac{R_j - R^-}{R^* - R^-}$ $S^* = \max_j S_j; \quad S^- = \min_j S_j; \quad R^* = \max_j R_j; \quad R^- = \min_j R_j$

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

۲-۳. خودهمبستگی فضایی موران

روش‌های مختلفی برای به دست آوردن توزیع زمانی عناصر وجود دارد که آماره موران یکی از بهترین شاخص‌ها برای تشخیص خوشه‌بندی است. این شاخص تشخیص می‌دهد که آیا نواحی مجاور به طور کلی دارای ارزش مشابه یا غیرمشابه است. ارزش موران بین ۱ و -۱ است. ارزش نزدیک به ۱ به معنای توزیع به صورت خوشه‌ای و ارزش نزدیک به -۱ نشانگر توزیع تصادفی عناصر می‌باشد این شاخص طبق فرمول زیر تعریف می‌شود:

$$I = \frac{n \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_{ij} (x_i - \bar{x})(x_j - \bar{x})}{(\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_{ij}) \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}$$

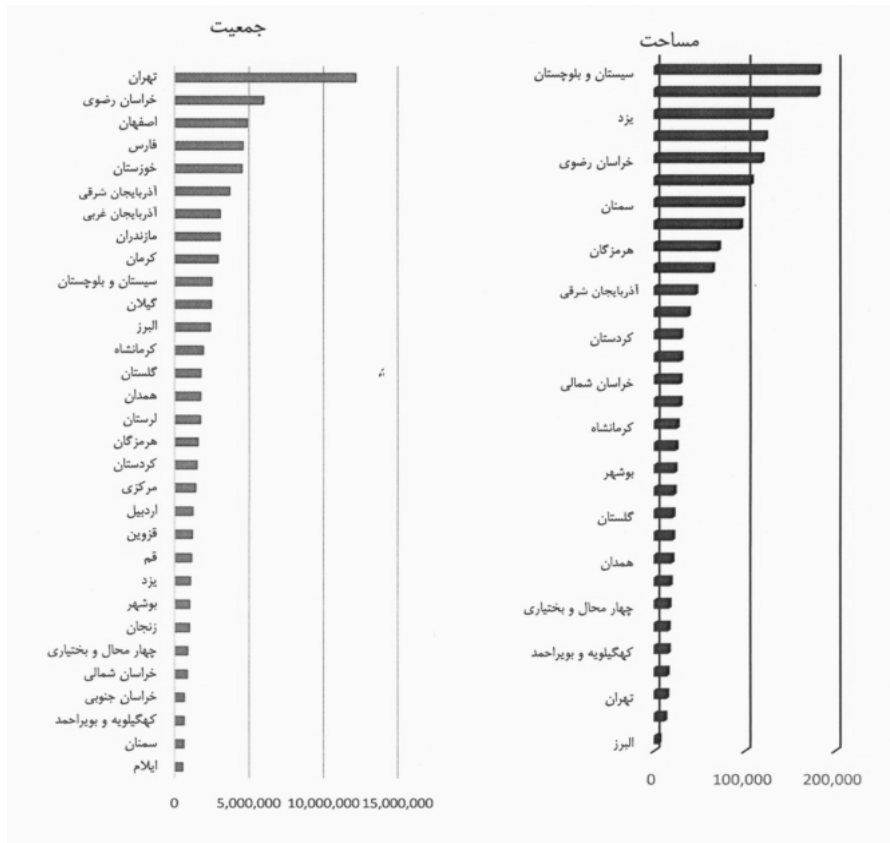
که در آن n تعداد نمونه‌ها، x_i مقدار متغیر در ناحیه j ، $\bar{x}$ مقدار متغیر در ناحیه i و w_{ij} میانگین متغیر در همه نواحی و w_{ij} وزن به کار رفته برای مقایسه دو ناحیه i و j است.

۲-۴. محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه، استان‌های ۳۱ گانه کشور است که در نمودارهای ۱ و ۲ میزان مساحت

و تعداد جمعیت آنها نمایش داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود استان تهران بیشترین جمعیت و استان ایلام کمترین جمعیت را داراست.

نمودار ۱ و ۲. میزان جمعیت و مساحت کشور مطابق با سرشماری سال ۱۳۹۰

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰.

۳. یافته‌ها

در این قسمت با استفاده از مدل تصمیم‌گیری چندمعیاره ویکور، به رتبه‌بندی استان‌های ۳۱ گانه کشور، براساس شاخص‌های توسعه پرداخته شده است. عوامل افقی ماتریس ویکور را شاخص‌های توسعه و عوامل عمودی ماتریس ویکور را استان‌های ۳۱ گانه کشور تشکیل می‌دهند. با توجه به طولانی بودن فرایند محاسباتی مدل ویکور، تنها به آوردن جدول نهایی اکتفا می‌شود.

۳-۱. شاخص‌های بهداشتی و درمانی و زیربنایی

برای این گروه شاخص‌ها مجموعاً ۲۶ شاخص مورد بررسی قرار گرفته که نتایج حاصله به صورت جدول ۲ است.

جدول ۲. مقادیر محاسبه شده Q_i و اولویت‌بندی نهایی گزینه‌ها برای شاخص‌های بهداشتی و درمانی و زیربنایی

زیربنایی				بهداشت و درمان					
R	Q_i	ri	si	استان	R	Q_i	ri	si	استان
۱	۰/۰۴۸	۰/۱۰۳	۰/۴۶۲۱	خراسان شمالی	۱	۰	۰/۰۵۹۶۴	۰/۱۴۱۹۹	تهران
۲	۰/۲۵۳	۰/۱۳۱	۰/۵۱۳۹	زنجان	۲	۰/۳۹۱۸۶	۰/۱۰۳۶	۰/۵۱۳۲	خراسان رضوی
۳	۰/۲۶۳	۰/۱۲۹	۰/۵۳۲۴	مرکزی	۳	۰/۴۰۳۴۷	۰/۱۰۳۸۷	۰/۵۲۸۷۹	فارس
۴	۰/۲۸	۰/۱۲۸	۰/۵۵۱۲	همدان	۴	۰/۵۰۳۷	۰/۱۱۹۴۵۹	۰/۵۳	اصفهان
۵	۰/۲۹	۰/۱۳۳	۰/۵۳۶۰۶	مازندران	۵	۰/۵۲۵۷	۰/۱۱۴۳	۰/۶۶۴۴۹	خوزستان
۶	۰/۲۹	۰/۱۶۰	۰/۴۱۸۸	گلستان	۶	۰/۷۱۳۵	۰/۱۴۵۱۴	۰/۷۷۹۲۳	گیلان
۷	۰/۲۹۶	۰/۱۳۱۵	۰/۵۵۰۵	خراسان جنوبی	۷	۰/۷۲۳۶	۰/۱۴۸۴۲	۰/۷۷۲۳	آذربایجان غربی
۸	۰/۳۰۸	۰/۱۵۳۱	۰/۴۶۳۴	چهار محال و بختیاری	۸	۰/۷۳۰۰	۰/۱۴۸۶۲	۰/۷۸۵۲۲	کرمان
۹	۰/۳۵۴	۰/۱۲۹۷	۰/۶۰۸۹	بوشهر	۹	۰/۷۱	۰/۱۵۳۹	۰/۷۹۴۹۹	سیستان و بلوچستان
۱۰	۰/۳۶۸	۰/۱۳۵۰	۰/۵۹۷۱	خراسان	۱۰	۰/۷۸۶۶	۰/۱۵۶۴۱	۰/۸۲۹۵۵	همدان
۱۱	۰/۳۷۵	۰/۱۳۳۶	۰/۶۰۹۷	قزوین	۱۱	۰/۸۰۳۲	۰/۱۵۸۷۳	۰/۸۴۳۰	گلستان
۱۲	۰/۳۷۸	۰/۱۴۱۸	۰/۵۷۵۲	اصفهان	۱۲	۰/۸۱۱۱	۰/۱۷۵۵۸	۰/۷۴۸۰	مازندران
۱۳	۰/۳۹۱	۰/۱۲۶۳	۰/۶۵۵۸	البرز	۱۳	۰/۸۲۱۶	۰/۱۶۰۴	۰/۸۶۱	کرمانشاه
۱۴	۰/۴۳۵	۰/۱۵۱۱	۰/۵۸۲۹	لرستان	۱۴	۰/۸۴۲۴	۰/۱۶۵۱۲	۰/۸۶۶۵	لرستان
۱۵	۰/۴۳۷	۰/۱۶۴۱	۰/۵۲۶۴	یزد	۱۵	۰/۸۵۴	۰/۱۷۷۹	۰/۸۰۴۶	آذربایجان شرقی
۱۶	۰/۴۴۱	۰/۱۳۳۶	۰/۶۶۶۱	آذربایجان غربی	۱۶	۰/۸۶۹۳	۰/۱۶۷۴۵	۰/۸۹۶۲	کردستان
۱۷	۰/۴۴۱	۰/۱۵۱۹	۰/۵۸۶۶	ایلام	۱۷	۰/۸۷۲	۰/۱۶۹۱۵	۰/۸۸۶۶۸	هرمزگان
۱۸	۰/۴۴۵	۰/۱۵۳۰	۰/۵۸۳۱	هرمزگان	۱۸	۰/۸۸۴	۰/۱۷۳۱۴	۰/۸۸۴۵۵	مرکزی
۱۹	۰/۴۵۱	۰/۱۵۳۰	۰/۵۸۸۸	آذربایجان شرقی	۱۹	۰/۸۸۷۴	۰/۱۷۰۳	۰/۹۰۶۹	یزد
۲۰	۰/۴۵۹	۰/۱۴۶۹	۰/۶۲۲۷	خوزستان	۲۰	۰/۸۹۶	۰/۱۷۱۹	۰/۹۱۲۶	البرز
۲۱	۰/۵۱۶	۰/۱۶۹۳	۰/۵۷۲۲	گیلان	۲۱	۰/۹۰۰۷	۰/۱۷۱۹	۰/۹۲۲۳۸	قزوین

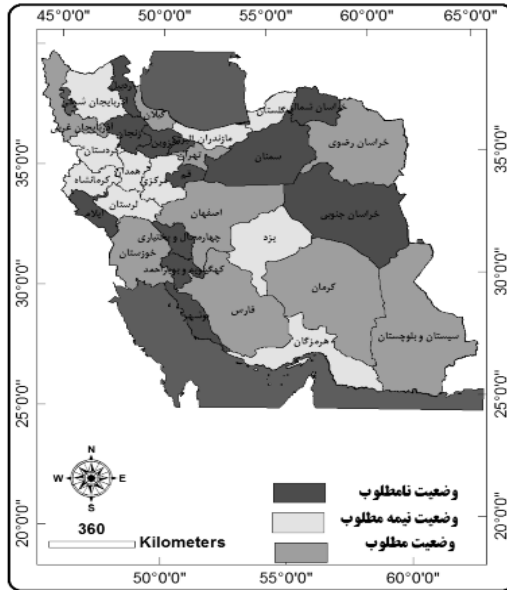
زیربنایی					بهداشت و درمان				
R	Q _i	ri	si	استان	R	Q _i	ri	si	استان
۲۲	۰/۵۳۰	۰/۱۴۹۴	۰/۶۷۴۴	اردبیل	۲۲	۰/۹۰۱۶	۰/۱۷۲۲	۰/۹۱۸۷۹۲	چهار محال و بختیاری
۲۳	۰/۵۴۰	۰/۱۹۶۴	۰/۴۷۱۵	سمنان	۲۳	۰/۹۰۹	۰/۱۷۵	۰/۸۸۲۹۱	کهگیلویه و بویراحمد
۲۴	۰/۵۹۷	۰/۲۰۰۳	۰/۵۰۳	کردستان	۲۴	۰/۹۱۵۳	۰/۱۷۵۳	۰/۹۲۲۶۵۳	اردبیل
۲۵	۰/۷۱۳	۰/۱۹۵۸	۰/۶۲۴	کرمان	۲۵	۰/۹۲۲۸	۰/۱۷۴	۰/۹۳۹۸۰	بوشهر
۲۶	۰/۷۲۱	۰/۲۰۰	۰/۶۱۱	فارس	۲۶	۰/۹۲۴	۰/۱۷۵۴	۰/۹۳۴۱۵	قم
۲۷	۰/۷۴۵	۰/۱۸۲۲	۰/۷۱۳	تهران	۲۷	۰/۹۳۲۹	۰/۱۷۴	۰/۹۵۷۱۴۲	سمنان
۲۸	۰/۷۵۶	۰/۲۰۰	۰/۶۴۱	کرمانشاه	۲۸	۰/۹۴۶۱	۰/۱۷۹۸	۰/۹۴۸۵۳	خراسان شمالی
۲۹	۰/۷۵۶	۰/۱۵۳۰	۰/۸۵۳	سیستان و بلوچستان	۲۹	۰/۹۵۷	۰/۱۸۰۴	۰/۹۵۹۵۷	خراسان جنوبی
۳۰	۰/۸۹۵	۰/۲۰۰	۰/۷۶۲	قم	۳۰	۰/۹۶۴۸	۰/۱۸۰۱	۰/۹۶۸۳۹۹	ایلام
۳۱	۰/۹۷۷	۰/۲۰۰۳	۰/۸۳	کهگیلویه و بویراحمد	۳۱	۱	۰/۱۸۹۸	۰/۹۷۰۰۱۳	زنجان

مأخذ: همان.

همان‌طور که در جدول آمده است، نتایج حاصل از بررسی وضعیت شاخص بهداشت و درمان نشان می‌دهد استان‌های تهران ($Q_i=0$)، خراسان رضوی ($Q_i=0/392$) و فارس ($Q_i=0/403$) به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم در وضعیت مطلوبی از نظر شاخص‌های بهداشتی و درمانی قرار دارند. در نقطه مقابل استان‌های خراسان جنوبی ($Q_i=0/957$)، ایلام ($Q_i=0/965$) و زنجان ($Q_i=1$) در بین استان‌های مورد مطالعه بدترین وضعیت را دارند. در شاخص زیربنایی نیز مجموعاً ۱۲ شاخص در دسترس مورد مطالعه قرار گرفته است که نتایج بررسی وضعیت استان‌ها بیانگر این است که استان خراسان شمالی با میزان ویکور ($Q_i=0/48$) در جایگاه اول و استان کهگیلویه و بویراحمد با میزان ویکور ($Q_i=0/997$) در جایگاه آخر در بین استان‌های کشور قرار گرفته است. در این بین استان‌های زنجان و مرکزی به ترتیب در جایگاه‌های دوم و سوم قرار گرفتند.

نقشه ۱. وضعیت هریک از استان‌ها در شاخص بهداشت و درمان

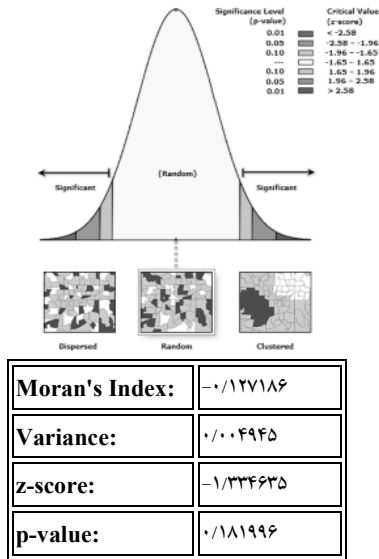
مأخذ: یافته‌های تحقیق.

نقشه ۲. وضعیت هریک از استان‌ها در شاخص زیربنایی

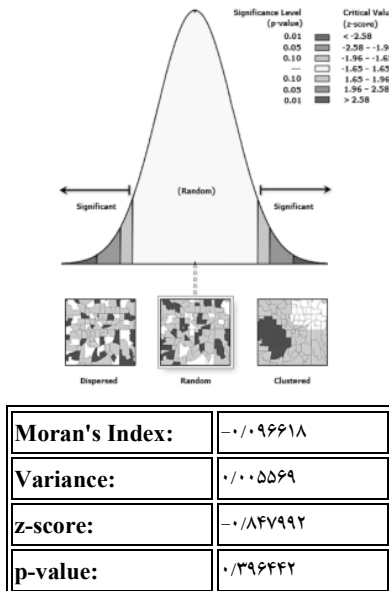
مأخذ: همان.

جدول ۳. الگوی پراکنش شاخص بهداشت و درمان با شاخص موران

مأخذ: همان.

جدول ۴. الگوی پراکنش شاخص زیربنایی با شاخص موران

مأخذ: همان.

بررسی نابرابری‌های توسعه در استان‌های کشور در راستای تحقق توسعه پایدار _____ ۳۱۵

به‌طور کلی اگر مقدار شاخص موران نزدیک به عدد مثبت یک (+1) باشد داده‌ها دارای خودهمبستگی فضایی و دارای الگوی خوشه‌ای بوده و اگر مقدار شاخص موران نزدیک به عدد منفی یک (-1) باشد آنگاه داده‌ها از هم گسسته و پراکنده می‌باشند. با توجه به جدول ۳ و ۴ مقدار شاخص موران برای الگوی توزیع خدمات بهداشتی و درمانی در شهر ۰/۱۲۷- و خدمات زیربنایی ۰/۰۹۶- به‌دست آمده است همان‌طور که در شکل هم مشاهده می‌شود الگوی توزیع در سطح کشور کاملاً تصادفی است.

۲-۳. شاخص‌های فرهنگی و کالبدی

در این گروه نیز مجموعاً از ۲۵ شاخص استفاده شده است که ۱۰ مورد آن فرهنگی و ۱۵ مورد آن کالبدی است. جایگاه هریک از استان‌های مورد مطالعه با توجه به شاخص‌های مورد مطالعه به‌صورت جدول ۵ است.

جدول ۵. مقادیر محاسبه شده Q_i و اولویت‌بندی نهایی گزینه‌ها برای شاخص‌های فرهنگی و کالبدی

کالبدی					فرهنگی				
R	Q_i	ri	si	استان	R	Q_i	ri	si	استان
۱	۰	۰/۰۲۵۷۱۵	۰/۱۰۳۹۴۲	البرز	۱	۰	۰/۱۶۲۳۰	۰/۹۶۸۶۸	خراسان رضوی
۲	۰	۰/۰۲۵۷۱۵	۰/۱۰۳۹۴۲	تهران	۲	۰/۴۷۹۰	۰/۱۶۰۶	۰/۹۱۹۰۲	قزوین
۳	۰/۶۶۳۵۷	۰/۱۱۳۸۵	۰/۶۵۸۴۱۴	خراسان رضوی	۳	۰/۶۷۶۳	۰/۱۵۷۸	۰/۹۰۵۸	هرمزگان
۴	۰/۶۹۹۵۰۱	۰/۱۳۹۳۰۹	۰/۵۴۳۷۸۲	اصفهان	۴	۰/۶۷۷۷	۰/۱۵۴	۰/۹۲۰۵	کرمانشاه
۵	۰/۷۶۲۵۲۵	۰/۱۴۱۵۸۶	۰/۶۳۹۰۶	فارس	۵	۰/۷۲۳	۰/۱۶۱۱	۰/۶۳۸۶	البرز
۶	۰/۷۶۶۶۷۴	۰/۱۳۴۵۴۵	۰/۶۹۵۶۱۲	آذربایجان شرقی	۶	۰/۷۳۹	۰/۱۳۳	۰/۸۹۴۵	همدان
۷	۰/۷۹۸۸	۰/۱۳۹۴	۰/۷۱۸۳	خوزستان	۷	۰/۷۷۹	۰/۱۵۲	۰/۸۷۷۸	مازندران
۸	۰/۸۱۸۷	۰/۱۴۱۳	۰/۷۳۹۷	آذربایجان غربی	۸	۰/۸۴۹	۰/۱۵۵۷	۰/۸۹۷۹	تهران
۹	۰/۸۴۴۱	۰/۱۴۱۵	۰/۷۸۳۶	کرمان	۹	۰/۸۵۰	۰/۱۵۶	۰/۹۱۱	زنجان
۱۰	۰/۸۵۱۳	۰/۱۲۹۳	۰/۸۸۱	گیلان	۱۰	۰/۸۵۳	۰/۱۶۱۱	۰/۹۱۰۷	بوشهر
۱۱	۰/۸۵۴۶	۰/۱۳۵۵	۰/۸۴۴	مازندران	۱۱	۰/۸۵۴۹	۰/۱۵	۰/۸۸۱	خراسان جنوبی
۱۲	۰/۸۸۷۵	۰/۱۴۳۹	۰/۸۴۳۴	سیستان و بلوچستان	۱۲	۰/۸۵۶	۰/۱۵۸	۰/۹۰۹۴۵	یزد

کالبدی					فرهنگی				
R	Q _i	ri	si	استان	R	Q _i	ri	si	استان
۱۳	۰/۹۱۳۰	۰/۱۴۴	۰/۸۸۵۳	همدان	۱۳	۰/۸۶	۰/۱۴۸۴	۰/۸۱۴	چهار محال و بختیاری
۱۴	۰/۹۱۴۹	۰/۱۵۵۶	۰/۸۴۵۱	یزد	۱۴	۰/۸۸	۰/۱۵۳	۰/۸۶۱	خراسان شمالی
۱۵	۰/۹۱۹۶	۰/۱۴۴۰	۰/۸۹۹۱	کرمانشاه	۱۵	۰/۸۹	۰/۱۳۲	۰/۸۹۰۷	کردستان
۱۶	۰/۹۲۹۷	۰/۱۴۵۰	۰/۹۱۳۶	مرکزی	۱۶	۰/۸۹	۰/۱۵۶۳۰	۰/۹۱۴۰	لرستان
۱۷	۰/۹۳۱۵	۰/۱۴۷۴	۰/۸۹۶۱	لرستان	۱۷	۰/۹۰	۰/۱۵۴	۰/۸۹۳۰	خوزستان
۱۸	۰/۹۳۵۸۹	۰/۱۴۵۹۵	۰/۹۱۴۴۰	هرمزگان	۱۸	۰/۹۰	۰/۱۵۴۲	۰/۹۱۶۵	گلستان
۱۹	۰/۹۳۶۰۷	۰/۱۴۴۷	۰/۹۲۳۶۷	گلستان	۱۹	۰/۹۰	۰/۱۶۰	۰/۸۷۵۱	مرکزی
۲۰	۰/۹۳۷۹	۰/۱۴۳۷	۰/۹۳۳۶۲	کردستان	۲۰	۰/۹۱۰	۰/۱۱۲	۰/۷۶۲۳	گیلان
۲۱	۰/۹۴۱۳۵	۰/۱۵۱۵۳	۰/۸۸۴۹۹	چهار محال و بختیاری	۲۱	۰/۹۱۰	۰/۱۵۶۸	۰/۹۱۵۲	اصفهان
۲۲	۰/۹۴۲۰	۰/۱۴۵۹	۰/۹۲۵۴	قم	۲۲	۰/۹۱۳	۰/۱۵۲	۰/۸۷۳۸	آذربایجان شرقی
۲۳	۰/۹۴۵۶	۰/۱۴۷۶	۰/۹۱۹۶۴	زنجان	۲۳	۰/۹۱۵	۰/۱۵۲	۰/۹۰۸۴	سیستان و بلوچستان
۲۴	۰/۹۴۶۲۵	۰/۱۴۴۷	۰/۹۴۰۹	قزوین	۲۴	۰/۹۲۰	۰/۱۶۰۲	۰/۹۲۲	اردبیل
۲۵	۰/۹۴۷۹	۰/۱۴۶۶۷	۰/۹۳۰۶	اردبیل	۲۵	۰/۹۲۳	۰/۱۵۸۱	۰/۹۲۹۴	سمنان
۲۶	۰/۹۶۱۷	۰/۱۴۹۸	۰/۹۳۲۸	خراسان جنوبی	۲۶	۰/۹۲۷	۰/۱۵۶۱۲	۰/۹۱۲۸	آذربایجان غربی
۲۷	۰/۹۶۵۵۵	۰/۱۵۰۰۹	۰/۹۳۷۷	سمنان	۲۷	۰/۹۳۵	۰/۱۵۷۲	۰/۹۲۷۳	قم
۲۸	۰/۹۷۲۰۴	۰/۱۵۰۱۳	۰/۹۴۸۲۷	بوشهر	۲۸	۰/۹۴۳	۰/۱۵۷۴۵	۰/۹۱۷۳۸	فارس
۲۹	۰/۹۷۲۸	۰/۱۴۸۴۲	۰/۹۶۲۳۹	خراسان شمالی	۲۹	۰/۹۴۵	۰/۰۹۱۱	۰/۳۴۱۶۴	کرمان
۳۰	۰/۹۸۷۹۰	۰/۱۵۱۰۳	۰/۹۷۰۶۷	کهگیلویه و بویراحمد	۳۰	۰/۹۷۳	۰/۱۶۰۸	۰/۹۴۹۷	ایلام
۳۱	۱	۰/۱۵۱۸۷۲	۰/۹۸۶۱۲	ایلام	۳۱	۱	۰/۱۵۴	۰/۶۸۷۴	کهگیلویه و بویراحمد

مأخذ: همان.

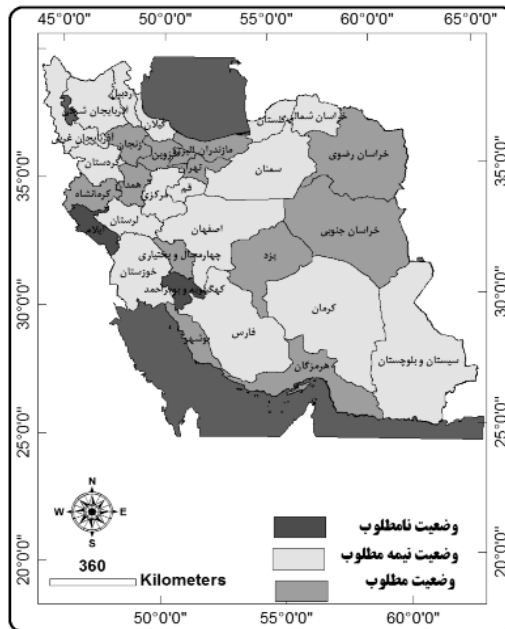
- نتایج به دست آمده از بررسی وضعیت شاخص فرهنگی حاکی از آن است که استان‌های خراسان رضوی، قزوین و هرمزگان به ترتیب با کسب میزان ویکور ($Q_i=0$)،

بررسی نابرابری‌های توسعه در استان‌های کشور در راستای تحقق توسعه پایدار _____ ۳۱۷

نظر در وضعیت مطلوبی قرار دارند. در سوی دیگر استان‌های کرمان، ایلام و کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب با کسب میزان ویکور ($Q_i=0/945$)، ($Q_i=0/973$) و ($Q_i=1$) در بین استان‌های مورد مطالعه بدترین وضعیت را دارند.

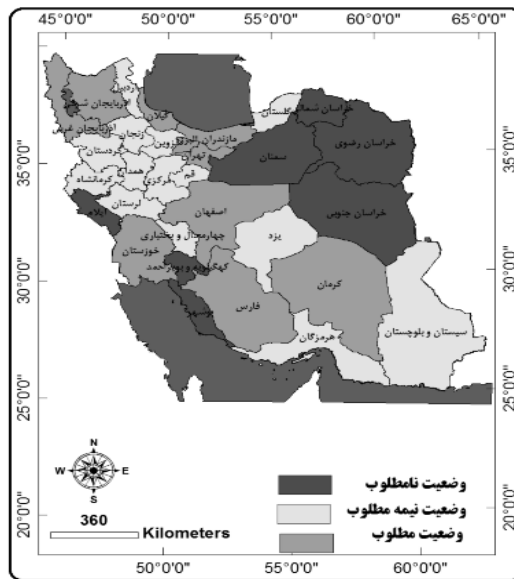
نتایج بررسی ۳۱ استان مورد مطالعه از نظر شاخص کالبدی بیانگر این است که استان‌های البرز، تهران و خراسان رضوی به ترتیب با کسب میزان ویکور ($Q_i=0$)، ($Q_i=0$) و ($Q_i=0/664$) در رتبه‌های اول تا سوم قرار دارند و در ضعیف‌ترین وضعیت به ترتیب استان‌های خراسان شمالی، کهگیلویه و بویراحمد و ایلام با کسب میزان ویکور ($Q_i=0/973$)، ($Q_i=0/988$) و ($Q_i=1$) قرار گرفته‌اند. برای نمایش بهتر وضعیت استان‌های مورد مطالعه در محیط نرم‌افزاری GIS به سه طیف دسته‌بندی شده است که در نقشه‌های ذیل مشاهده می‌شود.

نقشه ۳. وضعیت هر یک از استان‌ها در شاخص فرهنگی

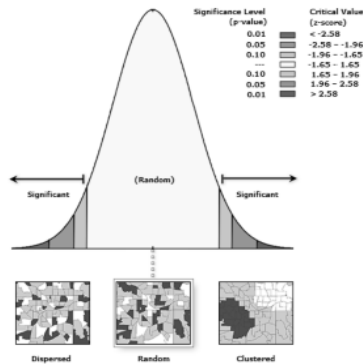
مأخذ: همان.

نقشه ۴. وضعیت هریک از استان‌ها در شاخص کالبدی

مأخذ: همان.

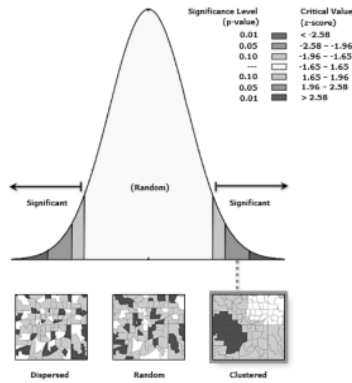
جدول ۶. الگوی پراکنش شاخص فرهنگی با شاخص موران

Moran's Index:	۰/۰۰۶۵۲۷
Variance:	۰/۰۰۳۹۲۵
Z-score:	۰/۶۳۶۲۶۶
p-value:	۰/۵۲۴۶۰۳

مأخذ: همان.

جدول ۷. الگوی پراکنش شاخص کالبدی با شاخص موران

Moran's Index:	۰/۱۱۴۸۵۷
Variance:	۰/۰۰۴۳۳۹
z-score:	۲/۲۴۹۷۳۵
p-value:	۰/۰۲۴۴۶۶

مأخذ: همان.

همان‌طور که در بالا نیز اشاره شد هرچه میزان شاخص موران به مثبت یک (+۱) نزدیک باشد نشانگر توزیع خوشه‌ای و هرچه به عدد منفی یک (-۱) نزدیک باشد نشان‌دهنده توزیع پراکنده خصیصه مورد مطالعه است. همان‌طور که در جداول ۶ و ۷ مشاهده می‌شود، این میزان برای شاخص فرهنگی ۰/۰۰۶ است که با توجه به نزدیکی این میزان به منفی یک (-۱) توزیع این شاخص در سطح کشور به صورت پراکنده می‌باشد. در مقابل برای شاخص کالبدی این میزان ۰/۱۱۴ به دست آمد که نشان‌دهنده توزیع خوشه‌ای در سطح کشور است.

۳-۳. شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی

به‌طور کلی بخش حیاتی برای موفقیت در توسعه هر کشور، صنعت و اقتصاد است. هدف اصلی صنعت و اقتصاد برای رشد و ترقی یک کشور، تولید کالا و خدماتی با ارزش افزوده بالاست (Marwala, 2006: 2). دستیابی به اقتصاد توسعه پایدار منطقه‌ای وابسته به سطحی از

خود کفایی و خود تأمین مالی در منطقه است که این امر نیز امنیت تولید، نیروی کار، توسعه علم، نوآوری و پتانسیل‌های سرمایه‌گذاری در سطح منطقه را شامل می‌شود (Khairullov, 2014: 304). برای این گروه نیز مجموعاً ۲۸ شاخص مورد بررسی قرار گرفت. همچنین در بخش اجتماعی نیز از ۲۲ شاخص جهت سنجش وضعیت هریک از استان‌ها استفاده شده که نتیجه حاصل در جدول ۸ آمده است.

جدول ۸. مقادیر محاسبه شده Qi و اولویت‌بندی نهایی گزینه‌ها برای شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی

اقتصادی				اجتماعی					
جایگاه	Qi	ri	si	استان	جایگاه	Qi	ri	si	استان
۱	۰	۰/۱۷۲۴	-۰/۱۱۹۰	تهران	۱	۰	۰/۰۱۴۶	۰/۰۳۳	البرز
۲	۰/۰۰۰۲	۰/۱۹۹۶	۰/۴۵۱۲۳	آذربایجان شرقی	۲	۰	۰/۰۱۴۶	۰/۰۳۳	تهران
۳	۰/۰۰۰۱۷	۰/۱۸۲	۰/۲۹۶۵	گیلان	۳	۰/۶۰۹۳	۰/۰۸۳	۰/۵۵	خراسان رضوی
۴	۰/۰۰۰۰۳	۰/۲۲۹۹	۰/۳۳۱۹۷	خوزستان	۴	۰/۶۷۱۸	۰/۰۸۲	۰/۶۸۰	اصفهان
۵	۰/۰۰۰۰۴۰	۰/۲۴۷	۰/۲۴۱۵۵	گلستان	۵	۰/۷۰۹۱	۰/۰۹۲	۰/۶۶۷۱	خوزستان
۶	۰/۰۰۰۰۴۱	۰/۲۲۷	۰/۴۸۲۶۱	لرستان	۶	۰/۷۲۳۱	۰/۰۹۴	۰/۶۷۲۸	فارس
۷	۰/۰۰۰۰۱۴	۰/۲۵۳	۰/۲۰۳۲	فارس	۷	۰/۷۶۵۰	۰/۰۹۴	۰/۷۳۰۳	آذربایجان شرقی
۸	۰/۰۰۰۰۵۳	۰/۲۴۷۳	۰/۶۳۷۹	هرمزگان	۸	۰/۸۲۱۴	۰/۱۰۳	۰/۷۷۶	آذربایجان غربی
۹	۰/۰۰۰۰۵	۰/۲۵۴	۰/۶۱۶۰	قم	۹	۰/۸۳۶۲	۰/۱۰۵	۰/۷۸۸	مازندران
۱۰	۰/۰۰۰۰۵۷	۰/۲۸	۰/۳۴۳۵	مازندران	۱۰	۰/۸۴۱۲	۰/۱۰۲	۰/۸۰۰۵	کرمان
۱۱	۰/۰۰۰۰۶	۰/۲۹۱۶	۰/۴۶۶	آذربایجان غربی	۱۱	۰/۸۵۱۳	۰/۱۰۸	۰/۷۸۷۰	سیستان و بلوچستان
۱۲	۰/۰۰۰۰۶۵	۰/۲۸۸۸	۰/۵۱۴۷	خراسان شمالی	۱۲	۰/۸۷۱۲	۰/۱۰۷	۰/۸۳۱۳	گیلان
۱۳	۰/۰۰۰۰۶۶	۰/۲۸۹	۰/۵۵۰۵۰	ایلام	۱۳	۰/۸۹۶۶	۰/۱۰۷	۰/۸۷۷	کرمانشاه
۱۴	۰/۰۰۰۰۶۶	۰/۲۸۸۷	۰/۵۶۹۳	کردستان	۱۴	۰/۹۱۱۸	۰/۱۱۰	۰/۸۸۳	لرستان
۱۵	۰/۰۰۰۰۶۷	۰/۲۹۱	۰/۵۵۱۴	کرمانشاه	۱۵	۰/۹۱۵۷	۰/۱۱۰	۰/۸۸۹۰	همدان
۱۶	۰/۰۰۰۰۶	۰/۳۰۹۸۸	۰/۴۱۱۵	اردبیل	۱۶	۰/۹۲۴۶	۰/۱۱۲	۰/۸۸۸۹	گلستان
۱۷	۰/۰۰۰۰۷۰	۰/۳۰۲۴۲	۰/۵۱۶۹	بوشهر	۱۷	۰/۹۳۱۰	۰/۱۱۱	۰/۹۰۷۵	کردستان
۱۸	۰/۰۰۰۰۷۳	۰/۳۰۳۶۸	۰/۶۰۵۳	خراسان	۱۸	۰/۹۳۶۴	۰/۱۱۱	۰/۹۲۴۷	مرکزی
۱۹	۰/۰۰۰۰۸۲	۰/۳۳۲۲۵	۰/۵۴۵۹	البرز	۱۹	۰/۹۳۷۰	۰/۱۱۳	۰/۹۰۳۱	هرمزگان

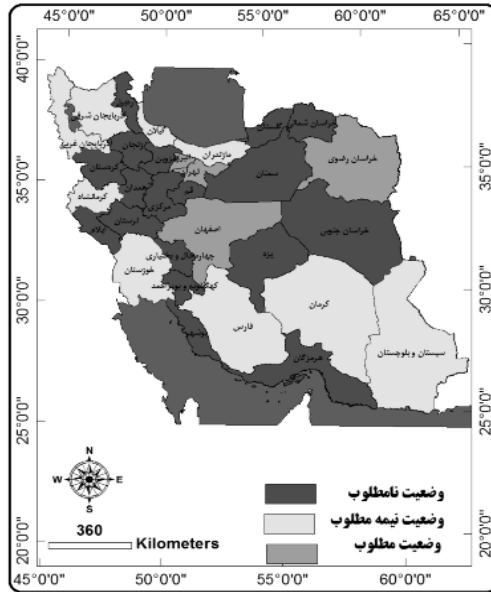
اقتصادی				اجتماعی					
جایگاه	Q_i	r_i	s_i	استان	جایگاه	Q_i	r_i	s_i	استان
۲۰	۰/۰۰۰۸۵	۰/۳۱۶۹۲	۰/۸۲۳	مرکزی	۲۰	۰/۹۴۷۹	۰/۱۱۳	۰/۹۲۶	اردبیل
۲۱	۰/۰۰۰۸۹	۰/۳۰۷۸	۱/۰۲۵۲	کرمان	۲۱	۰/۹۴۸۶	۰/۱۱۰	۰/۹۵۳۵	قم
۲۲	۰/۰۰۰۸۹	۰/۳۳۳۰	۰/۷۵۲۴	همدان	۲۲	۰/۹۵۲۰	۰/۱۱۲	۰/۹۴۱	قزوین
۲۳	۰/۰۰۰۹۱۶	۰/۳۳۵۵	۰/۷۸۶	یزد	۲۳	۰/۹۵۹۰	۰/۱۱۲	۰/۹۵۶۷	یزد
۲۴	۰/۰۰۰۹۹	۰/۳۶۷۰۵	۰/۶۷۴۳۲	چهار محال و بختیاری	۲۴	۰/۹۶۸	۰/۱۱۴	۰/۹۵۱۸	زنجان
۲۵	۰/۰۰۱۰۹	۰/۳۷۸۴۳	۰/۸۳۲۷۱	سیستان و بلوچستان	۲۵	۰/۹۷۱	۰/۱۱۴	۰/۹۶۰۴	بوشهر
۲۶	۰/۰۰	۰/۴۲۰۴	۰/۶۷۲	قزوین	۲۶	۰/۹۷۷	۰/۱۱۵	۰/۹۵۸۴	چهار محال و بختیاری
۲۷	۰/۰۰۱	۰/۴۷۳۱	۱/۰۷۳۱	خراسان جنوبی	۲۷	۰/۹۸۰	۰/۱۱۶	۰/۹۶۰۰	خراسان شمالی
۲۸	۰/۰۰۱۶۶	۰/۵۱۴۹	۱/۰۰۱	کهگیلویه و بویراحمده	۲۸	۰/۹۹۲	۰/۱۱۶	۰/۹۷۷۶	خراسان جنوبی
۲۹	۰/۰۰۲۳	۰/۶۴۹۴	۱/۵۴۶۲	اصفهان	۲۹	۰/۹۹۲۹	۰/۱۱۷	۰/۹۷۶۱	کهگیلویه و بویراحمده
۳۰	۰/۸۱۱۱۲	۱۳۲/۳۸	۱۱۴۲/۹	سمنان	۳۰	۰/۹۹۳۴	۰/۱۱۵	۰/۹۸۹۶	سمنان
۳۱	۱	۱۳۳/۵۸	۱۴۸۲/۰	زنجان	۳۱	۰/۹۹۷	۰/۱۱۶	۰/۹۸۷۸	ایلام

مأخذ: همان.

نتایج حاصله نشان می‌دهد که استان البرز با کسب میزان امتیاز ویکور ($Q_i=0$)، در رده اول، استان تهران با ($Q_i=0$) و استان خراسان رضوی با ($Q_i=0/609$) در بهترین وضعیت و استان مرزی ایلام با میزان ویکور ($Q_i=0/997$)، در شرایط نامناسبی از نظر شاخص اجتماعی قرار دارند.

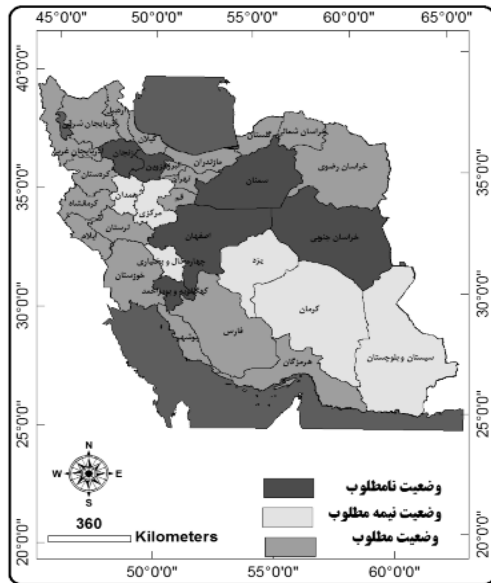
نتایج خروجی از بررسی وضعیت شاخص اقتصادی حاکی از آن است که استان تهران با کسب میزان ویکور ($Q_i=0$) در رتبه اول و در بهترین وضعیت و رتبه‌های دوم تا سوم را نیز استان‌های آذربایجان شرقی ($Q_i=0/0002$) و گیلان ($Q_i=0/00017$) به خود اختصاص داده‌اند استان زنجان با میزان ویکور ($Q_i=1$) در ضعیف‌ترین وضعیت قرار گرفته است. نقشه‌های ۷ و ۸ وضعیت هریک از استان‌ها را با توجه به میزان ویکور محاسبه شده نمایش می‌دهد.

نقشه ۵. وضعیت هریک از استان‌ها در شاخص اجتماعی

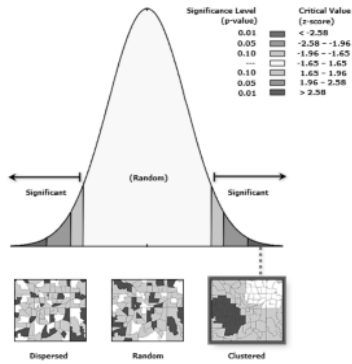
مأخذ: همان.

نقشه ۶. وضعیت هریک از استان‌ها در شاخص اقتصادی

مأخذ: همان.

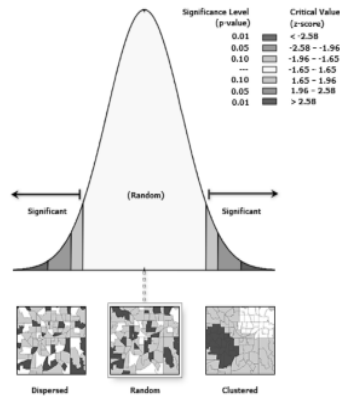
جدول ۹. الگوی پراکنش شاخص اجتماعی با شاخص موران

Moran's Index:	۰/۳۱۵۴
Variance:	۰/۰۰۵۰
z-score:	۴/۷۱۱۳
p-value:	۰/۰۰۰۰۲

مأخذ: همان.

جدول ۱۰. الگوی پراکنش شاخص اقتصادی با شاخص موران

Moran's Index:	-۰/۱۰۸۷
Variance:	۰/۰۰۳۹
z-score:	-۱/۲۰۱
p-value:	۰/۲۲۹۵

مأخذ: همان.

مطابق با جداول ۹ و ۱۰ میزان شاخص موران برای گروه اجتماعی ۰/۳۱۵ به دست آمد که بنابر تصویر نیز نشانگر توزیع خوشه‌ای این شاخص در سطح کشور است. در مقابل این میزان برای شاخص اقتصادی ۰/۱۰۸- به دست آمده که به علت نزدیکی به منفی یک نشانگر توزیع تصادفی در سطح است.

۳-۴. شاخص‌های مهاجرت و آموزش

در این گروه نیز مجموعاً از ۱۴ شاخص بهره گرفته شده که ۶ شاخص آن آموزشی و ۸ شاخص آن مهاجرت است. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها و اطلاعات به صورت جدول ۱۱ به دست آمده است.

جدول ۱۱. مقادیر محاسبه شده Q_i و اولویت‌بندی نهایی گزینه‌ها برای شاخص‌های مهاجرت و آموزش

آموزش				مهاجرت					
R	Q_i	r_i	s_i	استان	R	Q_i	r_i	s_i	استان
۱	۰	۰/۰۶۹۷	۰/۱۰۴	چهار محال و بختیاری	۱	۰	۰/۰۰۸۱	۰/۰۰۸۹	البرز
۲	۰/۰۱۲	۰/۰۷۲۸	۰/۱۱۵	ایلام	۲	۰	۰/۰۰۸۱	۰/۰۰۸۹	تهران
۳	۰/۱۰۷	۰/۱۷۴۱	۰/۲۸۸	تهران	۳	۰/۶۳۵۷	۰/۱۹۳۳	۰/۶۷۹۶	خراسان رضوی
۴	۰/۱۰۸	۰/۰۹۷	۰/۱۹۶	سیستان و بلوچستان	۴	۰/۷۷۰۰	۰/۲۳۲۷	۰/۸۲۱۷	آذربایجان غربی
۵	۰/۱۴۱	۰/۱۰۵۹	۰/۲۲۳	البرز	۵	۰/۸۰۰۲	۰/۲۵۹۵	۰/۷۹۶	فارس
۶	۰/۲۰۵	۰/۱۲۲	۰/۲۷	کردستان	۶	۰/۸۰۳۵	۰/۲۵۲۸	۰/۸۲۵	آذربایجان شرقی
۷	۰/۲۱	۰/۱۲۵	۰/۲۹۰	قزوین	۷	۰/۸۰۸۱۳	۰/۲۶۹۴	۰/۷۸۰۷	اصفهان
۸	۰/۲۱۹	۰/۱۲۵۷	۰/۲۸	خراسان شمالی	۸	۰/۸۱۴۸	۰/۲۵۲۹	۰/۸۴۵۳۴	گیلان
۹	۰/۲۵۱	۰/۱۳۳۹	۰/۳۱	مرکزی	۹	۰/۸۱۵۳	۰/۲۵۶۳	۰/۸۳۵۸	مازندران
۱۰	۰/۳۰۱	۰/۱۴۶۶	۰/۳۶	آذربایجان شرقی	۱۰	۰/۸۲۰۵	۰/۲۷۱۴	۰/۷۹۷۹۲	خوزستان
۱۱	۰/۳۲۴	۰/۱۵۲۸	۰/۳۷۵	لرستان	۱۱	۰/۸۵۴۵	۰/۲۶۱۳	۰/۸۹۶۲	کردستان
۱۲	۰/۳۳۹	۰/۱۵۵۶	۰/۳۹	قم	۱۲	۰/۸۸۱۶	۰/۲۷۷۵	۰/۸۹۹۶	کرمانشاه
۱۳	۰/۳۵۰	۰/۱۵۸	۰/۳۹۹	هرمزگان	۱۳	۰/۸۹۳۴	۰/۲۸۲۵	۰/۹۰۷۳	گلستان
۱۴	۰/۳۵۹	۰/۱۶۱	۰/۴۱۵	همدان	۱۴	۰/۸۹۴۷	۰/۲۸۹۵	۰/۸۸۸۶	کرمان
۱۵	۰/۳۶۵	۰/۱۶۲	۰/۴۱	زنجان	۱۵	۰/۹۱۰۲	۰/۲۸۹۱	۰/۹۱	همدان
۱۶	۰/۳۹۳	۰/۱۷	۰/۴۳۳	گیلان	۱۶	۰/۹۱	۰/۲۹۳۶	۰/۹۲۵۵	لرستان

آموزش					مهاجرت				
R	Q _i	ri	si	استان	R	Q _i	ri	si	استان
۱۷	۰/۴۱۶	۰/۱۷۶	۰/۴۵	یزد	۱۷	۰/۹۲۰	۰/۲۹۰۶	۰/۹۳۴۶	اردبیل
۱۸	۰/۴۱۸	۰/۱۷۶	۰/۴۵	خراسان جنوبی	۱۸	۰/۹۲۰۸	۰/۲۹۰۷	۰/۹۲۶۹	مرکزی
۱۹	۰/۴۲	۰/۱۷۷	۰/۴۶	خراسان رضوی	۱۹	۰/۹۲۸	۰/۲۹۵۲	۰/۹۳۵۵	قزوین
۲۰	۰/۴۲۸	۰/۱۷۸۹	۰/۴۶۴	سمنان	۲۰	۰/۹۳۱۳	۰/۳۰۳۲	۰/۹۱۴	سیستان و بلوچستان
۲۱	۰/۴۲	۰/۱۷۹	۰/۴۶	بوشهر	۲۱	۰/۹۴۹۴	۰/۳۰۳۹۶	۰/۹۵۰۵	قم
۲۲	۰/۴۳	۰/۱۸۱۰	۰/۴۹۰	کرمانشاه	۲۲	۰/۹۴۹۹	۰/۳۰۲۶	۰/۹۵۴۹	زنجان
۲۳	۰/۴۴۲	۰/۱۸۲	۰/۴۷	آذربایجان غربی	۲۳	۰/۹۵۰	۰/۳۰۱	۰/۹۶۱۴	کهگیلویه و بویراحمد
۲۴	۰/۴۵۰	۰/۱۸۴۹	۰/۴۸۱	گلستان	۲۴	۰/۹۵۹۳۳	۰/۳۱۲۴	۰/۹۴۴۵	هرمزگان
۲۵	۰/۴۶۲	۰/۱۸۷۵	۰/۴۹۳	کهگیلویه و بویراحمد	۲۵	۰/۹۶۴	۰/۳۰۸۴	۰/۹۶۶۲	خراسان شمالی
۲۶	۰/۵۱۲	۰/۲۰۰	۰/۵۲۹	اصفهان	۲۶	۰/۹۷۰۱۶	۰/۳۱۰	۰/۹۷۰	خراسان جنوبی
۲۷	۰/۵۲۹	۰/۲۰۴۶	۰/۵۵۶	مازندران	۲۷	۰/۹۷۰	۰/۳۱۳۹	۰/۹۶۰	بوشهر
۲۸	۰/۵۳۷	۰/۲۰۷۱	۰/۵۵۸	خوزستان	۲۸	۰/۹۷۹	۰/۳۱۵	۰/۹۷۲۵	چهارمحال و بختیاری
۲۹	۰/۶۱۴	۰/۲۲	۰/۶۱	اردبیل	۲۹	۰/۹۷۹۷	۰/۳۱۸۱	۰/۹۶۴	یزد
۳۰	۰/۶۵۹	۰/۲۳	۰/۶۵	کرمان	۳۰	۰/۹۸۷۲	۰/۳۱۷۳	۰/۹۸۲۷	ایلام
۳۱	۱	۰/۳۲۴۴	۰/۹۶۲	فارس	۳۱	۱	۰/۳۲۵	۰/۹۸۳۶	سمنان

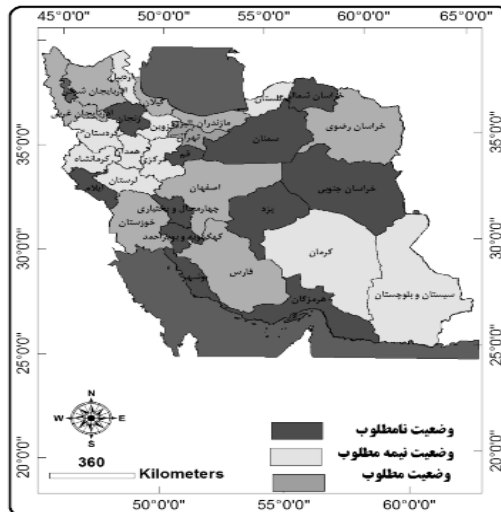
مأخذ: همان.

نتایج حاصل از بررسی شاخص مهاجرت حاکی از آن است که استان البرز با کسب میزان ویکور ($Q_i=0$)، در رده اول، استان تهران با ($Q_i=0$) و استان خراسان رضوی با ($Q_i=0/636$) در بهترین وضعیت و استان‌های یزد، ایلام و سمنان به ترتیب با کسب میزان ویکور ($Q_i=0/979$)، ($Q_i=0/987$) و ($Q_i=1$)، در شرایط نامناسبی از نظر شاخص‌های مهاجرت قرار دارند.

بررسی ۳۱ استان از نظر شاخص آموزش نشان‌دهنده این است که استان چهارمحال و بختیاری با کسب میزان امتیاز ویکور ($Q_i=0$) در جایگاه اول و در بهترین وضعیت و استان فارس با کسب میزان امتیاز ویکور ($Q_i=1$) در بدترین وضعیت و در رتبه آخر قرار گرفته است. نکته قابل ذکر اینکه استان ایلام از نظر شاخص آموزش با میزان ویکور با ($Q_i=0/012$)

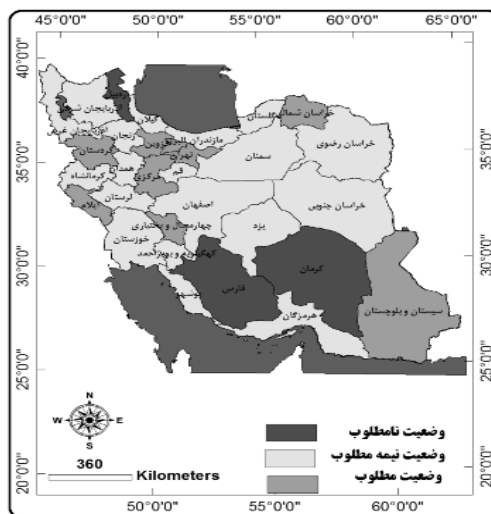
در رتبه دوم قرار دارد. ناگفته نماند این استان از نظر پنج شاخص مورد بررسی در این پژوهش در ضعیف ترین وضعیت قرار داشته است.

نقشه ۷. وضعیت هریک از استان‌ها در شاخص مهاجرت

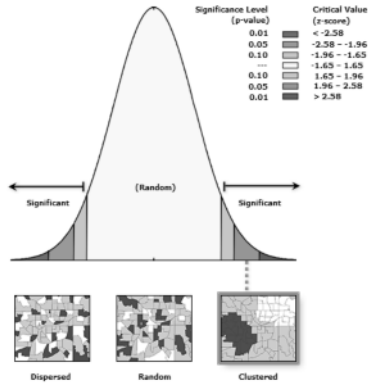
مأخذ: همان.

نقشه ۸. وضعیت هریک از استان‌ها در شاخص آموزش

مأخذ: همان.

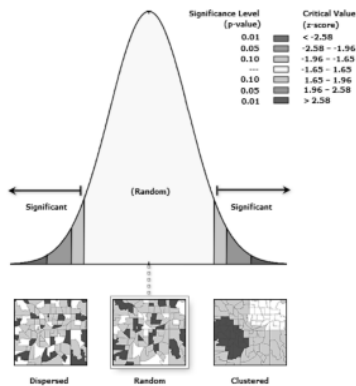
جدول ۱۲. الگوی پراکنش شاخص مهاجرت با شاخص موران

Moran's Index:	۰/۱۰۶۴۹۹
Variance:	۰/۰۰۴۴۱۶
z-score:	۲/۱۰۴۲۲۶
p-value:	۰/۰۳۵۳۵۹

مأخذ: همان.

جدول ۱۳. الگوی پراکنش شاخص آموزشی با شاخص موران

Moran's Index:	۰/۰۳۱۶۶۷
Variance:	۰/۰۰۵۲۷۱
z-score:	۰/۸۹۵۳۴۱
p-value:	۰/۳۷۰۶۰۵

مأخذ: همان.

میزان شاخص موران برای الگوی مهاجرت برای استان‌های ۳۱ گانه ۰/۱۰۶ به دست آمده است. همان‌طور که قبلاً اشاره شد با توجه به نزدیکی این عدد به مثبت یک (+۱) نشان‌دهنده توزیع خوشه‌ای این خدمات در سطح استان‌های کشور است. همچنین این میزان برای شاخص آموزشی ۰/۰۳۱۶ به دست آمد و در جدول نیز مشاهده می‌شود که نشان‌دهنده توزیع تصادفی این خدمات در سطح استان‌های کشور است.

۳-۵. بررسی شاخص‌های توسعه در ۳۱ استان کشور

توسعه پایدار مفهومی چندبعدی است که بدون شناخت مؤلفه‌های مؤثر نمی‌توان عملاً درک صحیحی از آن داشت و در راستای آن برای حفظ میراث‌های بشری (اعم از طبیعی یا مصنوعی) برای آیندگان اقدام عملی کرد و درعین حال نیازهای نسل کنونی را برآورده ساخت. از طرفی چالش اصلی موضوع توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه، کم‌توجهی نسبی به مسائل، چالش‌ها و امکانات زیست‌محیطی مؤثر در تحقق آن است. امروزه اندیشه حفاظت ضروری برای توسعه و توسعه ضروری برای حفاظت به‌عنوان اصل مهم در تعیین چارچوب‌های رابطه انسان با محیط؛ مورد پذیرش و مقبولیتی عام یافته است (بیک‌دلی، اسدیان و سجادی، ۱۳۸۵: ۲). در کشورهای جهان سوم یا جنوب که در پنج دهه اخیر عرصه ظهور انواع الگوهای توسعه بوده‌اند، بخش اعظم جمعیت با فقر آشکار و پنهان دست‌به‌گریبان بوده و از حداقل امکانات رفاهی محروم‌اند، در نتیجه با شناخت ابعاد نابرابری‌های اجتماعی در این جوامع، می‌توان ابزار لازم برای ترسیم تصویر روشنی از میزان کارایی و بهره‌وری الگوهای توسعه را ارائه کرد. کشور ایران نیز به‌عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه با مشکلات عدیده‌ای در دستیابی به توسعه روبه‌روست. همان‌طور که در قسمت یافته‌ها نیز مشاهده می‌شود شاخص‌های توسعه در میان استان‌های کشور به‌صورت نابرابر بوده است.

برای نمایش بهتر وضعیت کلی هریک از استان‌های کشور با توجه به شاخص‌های توسعه پایدار، ۹۳ شاخص مورد مطالعه رتبه‌بندی شدند که نتایج حاصل از محاسبات در جدول ۱۴ نمایش داده شده است.

جدول ۱۴. وضعیت نهایی استان‌ها با توجه به شاخص‌های ترکیبی توسعه پایدار

رتبه	میانگین	مهاجرت	کالبدی	فرهنگی	زیربنایی	بهداشتی	آموزشی	اقتصادی	اجتماعی	استان
۱	۰/۲۰۸	۰	۰	۰/۸۴۹	۰/۷۴۵	۰	۰/۰۷۵	۰	۰	تهران
۲	۰/۲۵۴	۰	۰	۰/۷۲۳	۰/۳۹۱	۰/۸۹۶	۰/۰۲۴	۰/۰۰۰	۰	البرز
۳	۰/۴۵۸	۰/۶۳۵	۰/۶۶۳	۰	۰/۳۶۸	۰/۳۹۱	۰/۹۹۹	۰/۰۰۰	۰/۶۰۹	خراسان رضوی
۴	۰/۵۰۹	۰/۸۰۸	۰/۶۹۹	۰/۹۱۰	۰/۳۷۲	۰/۵۰۳	۰/۰۹۹	۰/۰۰۲	۰/۶۷۱	اصفهان
۵	۰/۵۴۰	۰/۸۲۰	۰/۷۹۸	۰/۹۰۴	۰/۴۵۹	۰/۵۲۵	۰/۱۰۵	۰/۰۰۰	۰/۷۰	خوزستان
۶	۰/۵۶۱	۰/۸۱۵	۰/۸۵۴	۰/۷۷	۰/۲۹۱	۰/۸۱۱	۰/۱۰۱	۰/۰۰	۰/۸۳۶	مازندران
۷	۰/۵۶۹	۰/۸۰۰	۰/۷۶۲	۰/۹۴۳	۰/۷۲۱	۰/۴۰۳	۰/۲۰۰	۰/۰۰	۰/۷۲۳	فارس
۸	۰/۵۷۳	۰/۷۷۰	۰/۸۱۸	۰/۹۲۷	۰/۴۴۱	۰/۷۲۳	۰/۰۸۵	۰/۰۰۰	۰/۸۲۱	آذربایجان غربی
۹	۰/۵۷۶۵	۰/۸۰۳	۰/۷۶۶	۰/۹۱۳۶	۰/۴۵	۰/۸۵۴	۰/۰۵۷	۰/۰۰۰	۰/۷۶۵	آذربایجان شرقی
۱۰	۰/۵۷۷	۰/۹۱۰	۰/۹۱۳	۰/۷۳۹۱	۰/۲۸۴	۰/۷۸۶	۰/۰۶۹	۰/۰۰۰	۰/۹۱۵	همدان
۱۱	۰/۵۷۸	۰/۹۲۸	۰/۹۴۶	۰/۴۷۹	۰/۳۷۵	۰/۹۰۰	۰/۰۴۰	۰/۰۰۱	۰/۹۵۲	قزوین
۱۲	۰/۵۹۴	۰/۸۱۴	۰/۸۵۱	۰/۹۱۰	۰/۵۱۶	۰/۷۱۳	۰/۰۷۵	۰/۰۰۰	۰/۸۷۱	گیلان
۱۳	۰/۶۰۴	۰/۹۶۴	۰/۹۷۲	۰/۸۸	۰/۰۴۹	۰/۹۴۸	۰/۰۴۰	۰/۰۰۰	۰/۹۸۰	خراسان شمالی
۱۴	۰/۶۰۵	۰/۸۹۳	۰/۹۳	۰/۹۰۷	۰/۲۹۲	۰/۸۰۳	۰/۰۸۷	۰/۰۰۰	۰/۹۲۴	گلستان
۱۵	۰/۶۱۱۳	۰/۹۵۹	۰/۹۳۵	۰/۶۷۶	۰/۴۴۵	۰/۸۷۰	۰/۰۶	۰/۰۰۰	۰/۹۳۷	هرمزگان
۱۶	۰/۶۱۱	۰/۹۲۰	۰/۹۲۹	۰/۹۰۹	۰/۲۶۳	۰/۸۸۴	۰/۰۴۶	۰/۰۰۹	۰/۹۳۶	مرکزی
۱۷	۰/۶۲۱	۰/۹۷۹	۰/۹۴۱	۰/۸۶۵	۰/۳۰	۰/۹۰۱	۰/۰۰	۰/۰۰۰	۰/۹۷۴	چهار محال و بختیاری
۱۸	۰/۶۲۵	۰/۹۱۵	۰/۹۳۱	۰/۸۹۸	۰/۴۳۵	۰/۸۴۲	۰/۰۶۱	۰/۰۰۰	۰/۹۱۱	لرستان
۱۹	۰/۶۳۷	۰/۸۸۱	۰/۹۱۹	۰/۶۷۷	۰/۷۵۶	۰/۸۲۱	۰/۰۸۶	۰/۰۰۰	۰/۸۹۶	کرمانشاه
۲۰	۰/۶۳۷	۰/۸۹	۰/۸۴۴	۰/۹۴۵	۰/۷۱۳	۰/۷۳۰	۰/۱۲۹	۰/۰۰۰	۰/۸۴۱	کرمان
۲۱	۰/۶۳۹	۰/۹۷۰	۰/۹۶۱	۰/۸۵۴	۰/۲۹۶	۰/۹۵۶	۰/۰۸۰	۰/۰۰۱	۰/۹۹۲	خراسان جنوبی
۲۲	۰/۶۳۹	۰/۹۷۹	۰/۹۱۴	۰/۸۵۶	۰/۴۳۷	۰/۸۸۷	۰/۰۸۰	۰/۰۰۰	۰/۹۵۹	یزد
۲۳	۰/۶۳۹	۰/۹۳	۰/۸۸۷	۰/۹۱۵	۰/۷۵۶	۰/۷۵۶	۰/۰۱۷	۰/۰۰۱	۰/۸۵۱	سیستان و بلوچستان
۲۴	۰/۶۶۲	۰/۹۲۰	۰/۹۴۷	۰/۹۲۰	۰/۵۳۰	۰/۹۱	۰/۱۱	۰/۰۰۰	۰/۹۴۷	اردبیل
۲۵	۰/۶۷۰۱	۰/۹۸۷	۱	۰/۹۷۳۹	۰/۴۴۱	۰/۹۶۴	۰/۰۰۱	۰/۰۰۰	۰/۹۹۷	ایلام
۲۶	۰/۷۰۷	۰/۹۴۹	۰/۹۴	۰/۹۳۵	۰/۸۹۵	۰/۹۲۴	۰/۰۶۴	۰/۰۰۰	۰/۹۴۸	قم
۲۷	۰/۷۳۸	۰/۹۵۰	۰/۹۸۷	۱	۰/۹۷	۰/۹۰۹	۰/۰۸	۰/۰۰	۰/۹۹۲	کهگیلویه و بویراحمد
۲۸	۰/۷۵۴	۰/۹۴۹	۰/۹۴۵	۰/۸۵	۰/۲۵۳	۱	۰/۰۷۰	۱	۰/۹۶	زنجان
۲۹	۰/۷۵۵	۰/۹۷۰	۰/۹۷۲	۰/۸۵۳	۰/۳۵	۰/۹۲۲	۱	۰/۰۰۲	۰/۹۷۱	بوشهر
۳۰	۰/۷۶۱۰	۰/۸۵۴	۰/۹۳۷	۰/۸۹۶	۰/۵۹۷	۰/۸	۰/۹۹۹	۰/۰۰۰	۰/۹۳۱	کردستان
۳۱	۰/۷۹۰	۱	۰/۹۶	۰/۹۲۳	۰/۵۴۰	۰/۹۳۲	۰/۰۸۲	۰/۸۸۱	۰/۹۹	سمنان

مأخذ: همان.

با توجه به اهداف توسعه پایدار منطقه‌ای مستخرج از اسناد و قوانین فرادستی و نتایج به‌دست آمده باید سیاست‌هایی را پیشنهاد داد که بتواند سطح راهبردهای اتخاذ شده توسعه منطقه را به‌صورت تفصیلی‌تر و با جزئیات بیشتری به سطح اجرا و عملیاتی نزدیک کند. بدیهی است سیاست‌های اتخاذ شده برای اینکه نمود فضایی بیشتری داشته باشد بایستی همراه با مشوق‌ها و بازدارنده‌هایی در سطح سرزمینی باشد.

در صورتی که بتوان در برنامه ششم توسعه، تمام کشور را در یک کلیت یکپارچه سرزمینی و وابسته به هم براساس شاخص‌های مختلفی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی - محیطی مورد سنجش قرار داد و براساس میزان و سطح توسعه‌یافتگی، مناطق کشور را به سه گروه برخوردار یا توسعه‌یافته، کمتر برخوردار یا در حال توسعه و محروم و توسعه‌نیافته تفکیک کرد، می‌توان متناسب با این نوع تفکیک فضایی، راهبردها و سیاست‌های سرزمینی را انجام داد که اثربخشی بیشتر و در نتیجه ملاحظات و مناسبات سرزمینی مناطق را همراه دارد. در ذیل این مطلب سیاست‌های توسعه منطقه‌ای در کانون توجه قرار می‌گیرد.

جدول ۱۵. تدوین راهبردها براساس اهداف تعیین شده در اسناد فرادست

اهداف کلان	اهداف موضوعی	راهبردها	سیاست‌ها و اقدامات
تعادل فضایی پایدار	توسعه پایدار و متعادل منطقه‌ای	- پراکنش و توزیع بهینه فعالیت و اشتغال در سطح مناطق - بهبود شاخص‌های رفاه اجتماعی و شاخص‌های برخورداری به‌ویژه در شهرهای کوچک و مناطق روستایی - مزیت‌آفرینی و استفاده از مزیت‌های نسبی و رقابتی	- ایجاد و تقویت قطب‌ها و کانون‌های توسعه با هدف تقویت همگرایی، یکپارچگی ملی، وحدت و پیوندهای اجتماعی، - ایجاد امکانات عادلانه و فرصت‌های برابر و رفع تبعیض ناروا بین و درون مناطق کشور، - ارائه خدمات، متناسب با نقش شهرها و روستا در تعادل بخشی منطقه‌ای، - تهیه طرح‌های ویژه برای نواحی کمتر توسعه‌یافته و تأمین و توسعه خدمات زیربنایی این مناطق، - اختصاص منطقی و برنامه‌ریزی شده اعتبارات ملی و استانی، - تخصیص شدن عملکرد اقتصادی براساس قابلیت‌ها و مزیت‌های نسبی مناطق، - پرهیز از تنوع و گسترش همه نوع فعالیت‌ها در یک قلمرو جغرافیایی،

اهداف کلان	اهداف موضوعی	راهبردها	سیاست‌ها و اقدامات
			<p>- ارائه مشوق‌ها، تسهیلات و ترتیبات اجتماعی در پهنه سرزمین متناسب با سطح توسعه‌یافتگی مناطق،</p> <p>- تهیه و اجرای طرح‌های ویژه برای نواحی حساس و ویژه مشخص شده در مطالعات ملی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای متناسب با مزیت منطقه‌ای،</p> <p>- مزیت‌آفرینی و تشویق سرمایه‌گذاری صنعتی در مناطق محروم متناسب با مزیت‌های نسبی این مناطق،</p> <p>- شناسایی و حمایت از فعالیت‌های اقتصادی زودبازده و رقابت‌پذیر.</p>
			<p>- کاهش تصدی‌گری اجرایی دولت با تقویت حاکمیت از طریق مشارکت مردمی در چارچوب قانون،</p> <p>- گسترش حوزه تصمیم‌گیر و برنامه‌ریزی در سطح مناطق،</p> <p>- طراحی و ایجاد نظام درآمد - هزینه استانی به‌منظور تمرکززدایی و افزایش اختیارات</p> <p>- سازمان‌های استانی</p> <p>- تعادل نظام درآمد</p> <p>- هزینه استانی - ملی</p> <p>- مدیریت منطقه‌ای</p> <p>- ارتقای قابلیت دسترسی و ارتباطات بین منطقه‌ای و درون منطقه‌ای در پهنه سرزمین،</p> <p>- بازنگری توزیع فضایی شبکه‌هایی از فعالیت‌های صنعتی در مناطق کمتر توسعه‌یافته با دخالت مستقیم دولت،</p> <p>- تقویت نقش شهرهای میانی و کوچک،</p> <p>- تمرکززدایی از تهران با حفظ نقش سیاست‌گذاری ملی و واگذاری اختیارات تام در برنامه‌ریزی منطقه‌ای به استان‌ها.</p>
تمرکززدایی و افزایش مشارکت مناطق در توسعه ملی		<p>- افزایش اختیارات</p> <p>- تعادل نظام درآمد</p> <p>- هزینه استانی - ملی</p> <p>- مدیریت منطقه‌ای</p> <p>- تقسیم کار فضایی</p> <p>- عملکردی استان‌ها (تعیین نقش)</p>	

مأخذ: سند راهبردی توسعه منطقه‌ای در برنامه ششم توسعه کشور، ۱۳۹۵ و مطالعات نگارندگان.

۴. جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

به‌رغم اجرا و اقدامات توسعه‌ای به‌منظور نیل به توسعه منطقه‌ای و فضایی، این اقدامات توسعه‌ای در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فضایی هنوز نتوانسته موجبات توسعه ملی، منطقه‌ای و ملی و همچنین پیوند این سطوح برنامه‌ریزی را فراهم سازد. به‌عبارت‌دیگر این

اقدامات توسعه‌ای با وجود پیامدهای مطلوب فضایی در ابعاد مختلف آنچنان که باید هنوز اثربخشی و کارایی لازم را به‌منظور توسعه فضایی مناطق به ارمغان نیاورده است. شواهد بیانگر این واقعیت است که با وجود رشد در شاخص‌های توسعه فضایی و منطقه‌ای، اما در وضعیت مطلوبی نیست و روندها حاکی از بهبود وضعیت در آینده نخواهد بود و تداوم روال توسعه کنونی به ناپایداری خواهد انجامید. بنابراین نگرش یکپارچه توسعه فضایی - منطقه‌ای بایستی در سطح منطقه‌ای و با هم‌افزایی سطوح مختلف فضایی از یک‌سو و تعاملات و پیوندهای بخش‌های مختلف در چارچوبی سیستمی همراه شود. این رهیافت برنامه‌ریزی، همزمان، چندبخشی، میان‌بخشی و شامل اجتماعات، محیط (طبیعی و انسان ساخت) و فعالیت‌هاست، مادامی که این تعاملات فضایی بخش‌ها در کشور همسو و هم‌جهت نشود توسعه استان‌ها و مناطق نیز پیامدهای نامطلوبی به همراه خواهد آورد. بدون شک ادامه این روند تبعات مختلفی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، محیط زیستی و به‌ویژه سیاسی - امنیتی به دنبال خواهد داشت. این تبعات از ادامه خروج منابع مالی و سرمایه‌های خلاق از استان‌های کمتر توسعه‌یافته تا تداوم مهاجرت از مناطق عقب‌مانده و کمتر توسعه‌یافته به مناطق پیشرو و برخوردار کشور متغیر است. به‌طوری که می‌تواند شکنندگی و ناپایداری اقتصاد ملی به دلیل تمرکز فعالیت‌های اقتصادی در مناطق خاص، افزایش نارضایتی‌های سیاسی از حکومت مرکزی و تقویت جریان‌ات واگرا و افزایش واگرایی‌های سیاسی در مناطق دارای هویت‌های مشخص قومی، زبانی و مذهبی به‌ویژه در مناطق حاشیه و مرزی کشور را به دنبال داشته باشد. به همین دلیل در این پژوهش تلاش شد تا با به‌کارگیری مجموعه‌ای از شاخص‌های توسعه، استان‌های کشور در چارچوب شاخص‌های ترکیبی مورد بررسی قرار گیرند.

برای بررسی و رتبه‌بندی نهایی استان‌ها ابتدا شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، آموزشی، بهداشتی، زیربنایی، فرهنگی، کالبدی و مهاجرت و مقادیر هر کدام از استان‌ها برای سال ۱۳۹۰ گردآوری شد. پس از گردآوری اطلاعات و داده‌های لازم، با استفاده از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره و یکور به بررسی وضعیت استان‌ها از نظر توزیع و برخوردارگی از شاخص‌های مورد مطالعه پرداخته شد. نتایج سطح‌بندی نشان داد استان‌های کشور در شرایط

ناهمگن و نامتوازنی قرار گرفتند. براساس این نتایج استان‌های تهران، البرز و خراسان رضوی به ترتیب رتبه‌های اول تا سوم و استان‌های بوشهر، کردستان و سمنان به ترتیب در رتبه‌های آخر قرار گرفتند. این نتایج حاکی از آن است که شکاف توسعه‌ای بین ۳۱ استان از نظر شاخص‌های مورد مطالعه وجود دارد. به طوری که تمرکزگرایی شدید سیاسی - اقتصادی حاکم بر جامعه ایران و ایجاد و گسترش صنایع، زیرساخت‌ها و توسعه امکانات و خدمات در کلان‌شهرهای بزرگ (تهران، مشهد، اصفهان و البرز...) بر دامنه این شکاف افزوده است. همچنین مواردی مانند تمرکز جمعیت و فعالیت‌ها در کلان‌شهرها و عدم تعادل زیرساخت‌های سرمایه‌گذاری، خدماتی و کالبدی و به تبع آن شکاف برخورداری در مناطق و استان‌های کشور، ناهماهنگی نهادهای سیاستگذار توسعه منطقه‌ای با دستگاه‌های بخشی و اجرایی، برنامه‌ریزی نامتناسب با بسترها و شرایط جغرافیایی مناطق، عدم تمایل استان‌ها به مشارکت در توسعه بین منطقه‌ای، ضعف ضمانت و تعهد اجرایی برنامه‌ها و راهبردهای توسعه در سطوح ملی و استانی، شکاف توسعه‌ای بین استان‌ها از منظر برخورداری شاخص‌های رفاهی، عدم تعادل بین دو نیمه غرب شمالی - و شرقی - جنوبی در خصوص توزیع پراکندگی شاغلان بخش صنعت و خدمات، بالا بودن نرخ بیکاری جوانان در ۱۴ استان در مقایسه با میانگین کشوری، عدم پراکندگی مناسب کل شاغلان در کشور، پایین بودن شاخص رفاه اجتماعی شهری ۲۴ استان در مقایسه با میانگین کشوری، پایین بودن سرانه درآمد کوششی شهرداری‌های ۲۲ استان از میانگین کشوری، سرانه درآمد مالیات بر ارزش افزوده ۱۸ استان کمتر از متوسط کشوری، پایین بودن شاخص توسعه انسانی ۲۴ استان در مقایسه با میانگین کشوری به تشدید این ناپایداری‌ها، در پهنه سرزمینی کشور انجامیده است.

در ادامه با توجه به نتایج و خروجی‌های به دست آمده از این پژوهش؛ پیشنهادهایی در قالب باید و نبایدهای سرزمینی و به صورت راهبردی و تأکید بر نتیجه فضایی ارائه شده است: - افزایش همگرایی و تقویت هویت ملی در طراحی و اجرای طرح‌های ملی و منطقه‌ای و تخصصی شدن عملکرد اقتصادی براساس قابلیت‌ها و مزیت‌های نسبی مناطق برای تقویت وابستگی‌های متقابل منطقه‌ای و یکپارچگی ملی و خودداری از تنوع و گسترش همه نوع فعالیت‌ها در یک قلمرو جغرافیایی.

- توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی در قلمرو سرزمین در راستای ایجاد تعادل بیشتر بین نیمه غربی و شمال غربی کشور و نیمه شرق و جنوب شرقی بر مبنای کارایی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و استفاده از ظرفیت‌ها با تأکید بر:
- بندر چابهار؛ به عنوان یکی از مهم‌ترین مراکز جمعیتی سواحل دریای عمان، بندر اقیانوسی بین‌المللی و برخوردار از عملکردهای مرتبط با صنایع دریایی، بازرگانی، انرژی، آموزش عالی و تحقیقات، گردشگری و شیلات؛
- بندر جاسک؛ به عنوان یک مرکز جمعیتی فعال در حوزه صادرات نفت، گاز و پتروشیمی، بازرگانی و گردشگری؛
- سایر قلمروهای اولویت‌دار سواحل مکران از جمله پسابندر، کنارک، زرآباد و سیریک و پسرکانه‌های آنها؛
- اتخاذ تدابیر و تمهیدات لازم به منظور توسعه پایدار نواحی و استان‌های کویری (یزد، کرمان، سمنان، سیستان و بلوچستان و ...) و افزایش سطح جمعیت پذیری در این قلمروها با تکیه بر رونق بخشی به اقتصاد و استفاده بهینه از مزیت‌های نسبی (منابع معدنی، انرژی خورشیدی و گردشگری)؛
- تشویق سرمایه گذاری در طرح‌های اشتغال‌زا، توسعه ارائه خدمات عمومی و ارائه مشوق‌ها و تسهیلات متناسب با مقتضیات محلی در روستاها و شهرهای کوچک به منظور ماندگاری جمعیت در شهرهای کوچک و نواحی روستایی و کاهش روند مهاجرت به کلان‌شهرها و شهرهای پرتراکم به خصوص در استان‌های سیستان و بلوچستان، خوزستان، کرمانشاه، لرستان و فارس؛
- ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی (نفت، گاز، پتروشیمی و انرژی‌های نو) در مناطق دارای قابلیت با اولویت استان‌های کمتر توسعه یافته بوشهر، سمنان، زنجان، کردستان، کهگیلویه و بویراحمد و قم؛
- رفع معضل پدیده گرد و غبار یا ریزگردها برای استان‌های خوزستان، سیستان و بلوچستان، ایلام و ... در جهت جلوگیری از مهاجرت و زوال مناطق این پهنه‌ها؛
- تمرکززدایی از تهران با حفظ نقش سیاست‌گذاری ملی و واگذاری اختیارات تام در

برنامه‌ریزی منطقه‌ای به استان‌ها با برنامه‌ریزی‌های مناسب ملی و منطقه‌ای و تخصیص بهینه منابع به شناخت نسبی میزان برخورداری استان‌ها از شاخص‌های توسعه است تا از این طریق بتوان ضمن تحلیل جایگاه استان‌ها، با به کارگیری و استفاده از نیروها و پتانسیل‌های موجود در مناطق به سطح توسعه‌ای معتدل و همه‌جانبه دست پیدا کرد که رفاه و توسعه‌یافتگی مناطق و سعادت همه افراد را به دنبال خواهد داشت؛

- توسعه و ساماندهی مجدد فعالیت‌های صنعتی پایه و آب‌بر از جمله صنایع فلزات اساسی، پالایشگاهی و پتروشیمی (به‌ویژه صنایع بالادستی) دارای اولویت سرمایه‌گذاری مبتنی بر الزامات محدودیت منابع آب، تأمین خوراک مورد نیاز و تأمین ملاحظات دفاعی، امنیتی و پدافند غیرعامل با تأکید بر استقرار آنها در سواحل خلیج فارس و به‌ویژه دریای عمان.

منابع و مأخذ

۱. اسلامی، سیف‌الله (۱۳۹۱). «تعیین و محاسبه درجه توسعه‌یافتگی استان‌های کشور طی دو مقطع (۱۳۸۵-۱۳۷۵)»، مجله اقتصادی - ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، ش ۱.
۲. بیگ‌دلی، آتوسا و فریده اسدیان و سیدآمنه سجادی (۱۳۸۵). «توسعه پایدار و چشم‌انداز کشورهای در حال توسعه در قرن بیست و یکم»، دومین همایش زمین‌شناسی کاربردی و محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، http://www.civilica.com/Paper-CAGE02-CAGE02_038.html.
۳. پوراصغر سنگاچین، فرزاد، اسماعیل صالحی و مرتضی دیناروندی (۱۳۹۱). «سنجش سطح توسعه‌یافتگی استان‌های کشور ایران با رویکرد تحلیل عاملی»، مجله علمی پژوهشی آمایش سرزمین، دوره چهارم، ش ۲.
۴. پورمحمدی، محمدرضا و نادر زالی (۱۳۸۳). «توسعه انسانی، چالش و چشم‌اندازها (با نگاهی تحلیلی به شاخص‌های توسعه انسانی در ایران)»، مجله علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز، سال دهم، ش ۱۵.
۵. پورمحمدی، محمدرضا، میرستار صدر موسوی و اصغر عابدینی (۱۳۹۱). «تحلیلی بر سیاست‌های تأمین مسکن دولت با تأکید بر برنامه‌های توسعه اقتصادی ایران، اجتماعی و فرهنگی»، مجله مطالعات شهری، دوره ۱، ش ۳.
۶. جمالی، فیروز، ابوالفضل قنبری و محمدرضا پورمحمدی (۱۳۸۷). «نگرشی بر مفهوم نابرابری و مفاهیم مرتبط با آن در مطالعات اجتماعی و اقتصادی»، نشریه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره چهاردهم، ش ۲.
۷. حسین‌زاده دلیر، کریم (۱۳۸۰). برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، تهران، انتشارات سمت.
۸. حسینی، سید یعقوب و آتوسا اسکندری (۱۳۹۱). «رتبه‌بندی استان‌های کشور از حیث برخورداری از شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی»، مجله برنامه و بودجه، ش ۴۹ و ۵۰.
۹. حکمت‌نیا، حسن و میرنجف موسوی (۱۳۹۰). کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای، چاپ اول، یزد، انتشارات علم نوین.
۱۰. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا.
۱۱. راغفر، حسین و مرجان فدوی اردکانی (۱۳۹۳). «چهارچوبی تحلیلی در نظریه توسعه: فرهنگ، قدرت و نابرابری، اقتصاد تطبیقی»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، ش ۲.
۱۲. راز، جان (۱۳۸۸). عدالت به مثابه انصاف، ترجمه عرفان ثابتی، چاپ سوم، تهران، انتشارات ققنوس.
۱۳. رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳). «سنجش و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سندج»، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، ش ۹.
۱۴. رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۹۲). آناتومی جامعه: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی، نشر سهامی انتشار.

۱۵. زیاری، کرامت‌الله، سیدمحمود زنجیرچی و کبری سرخ کمال (۱۳۸۹). «بررسی و رتبه‌بندی درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خراسان رضوی، با استفاده از تکنیک تاپسیس (۱۳۸۹)»، نشریه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ش ۲.

۱۶. سند راهبردی توسعه منطقه‌ای در برنامه ششم توسعه کشور (۱۳۹۵).

۱۷. شیخ‌یگلو، رعنا، مسعود تقوایی و حمیدرضا وارثی (۱۳۹۱). «تحلیل فضایی محرومیت و نابرابری‌های توسعه در شهرستان‌های ایران»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوازدهم، ش ۴۶.

۱۸. عبدالله‌زاده، غلامحسین و ابوالقاسم شریف‌زاده (۱۳۹۱). «سطح‌بندی توسعه منطقه‌ای در ایران (کاربرد رهیافت شاخص ترکیبی)»، مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال چهارم، ش ۱۳.

۱۹. فضائلی، امیرعباس و حسین محمد عزیززاده هنجنی (۱۳۸۵). «عدالت در بخش سلامت از دیدگاه مکاتب اخلاقی»، فصلنامه رفاه اجتماعی، دوره ۵، ش ۲۰.

۲۰. فنی، زهره (۱۳۸۲). «شهرهای کوچک رویکردی دیگر در توسعه منطقه‌ای، انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور».

۲۱. قنبری، سیروس، جواد بذرافشان و مهدی جمالی‌نژاد (۱۳۹۰). «سنجش و تحلیل میزان توسعه‌یافتگی براساس رویکرد توسعه همه‌جانبه روستایی؛ نمونه موردی: دهستان خان میرزا، شهرستان لردگان»، نشریه مدیریت شهری، ش ۲۸.

۲۲. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). سرشماری عمومی نفوس و مسکن، www.amar.org.ir.

معین، محمد. فرهنگ فارسی معین.

۲۳. ملکی، سعید و حجت شیخی (۱۳۸۸). «تحلیل و طبقه‌بندی شاخص‌ها و تعیین اولویت‌های توسعه در استان‌های کشور با استفاده از روش تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای»، نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی (دانشگاه تبریز)، سال چهاردهم، ش ۲۹.

۲۴. ملوین ماروین، تأمین (۱۳۸۵). «جامعه‌شناسی قشربندی و نابرابری‌های اجتماعی نظری و کاربردی»، ترجمه عبدالحسین نیک گهر، نشر توتیا.

25. Alkire, S., J. Foster, S. Seth, M. E. Santos, J. M. Roche and P. Ballon (2015). *Multidimensional Poverty Measurement and Analysis*, Oxford: Oxford University Press, Retrieved on 2 October 2015 from Oxford Scholarship Online.

26. Babic Z. and N. Plazibat (1998). "Ranking of Enterprises Based on Multicriterial Analysis", *International Journal of Production Economics*, Vol. 56-57.

27. Brans, J. P. and B. Mareschal (1994). "The PROMCALC-GAIA Decision Support System for Multicriteria Decision Aid", *Decision Support Systems*, Vol. 12, No. 4/5.

28. Brans, J. P., C. Macharis and P. L. Kunschand, A. Chevalier and M. Schwaninger (1998). "Combining Multicriteria Decision Aid and System Dynamics for the Control of Socio-economic Processes, An Iterative Real-time Procedure", *European Journal of Operational Research*, Vol. 109.
29. Cheong, Tsun Se and Wu, Yanrui (2012). Intra-Provincial Inequality In China: An Analysis Of County-Level Data, Economics (M251), Business School, University of Western Australia 35 Stirling Highway, Crawley WA 6009.
30. Cowen, M. and R. Shenton (1996). *The Invention of Development*, in: J. Crush (ed) Power of Development (London), Routledge.
31. DeLeeneer, I. and H. Pastijn (2002). "Selecting Land Mine Detection Strategies by Means of Outranking MCDM Techniques", *European Journal of Operational Research*, Vol. 139.
32. Dev, Boris (2014). "Assessing Inequality Using Geographic Income Distributions, phd thesis, Supervisor Professor Sergio Rey", Chair, University of California, Santa Barbara and San Diego state University.
33. Dwi Susanto, M. Si. AK., CA, Dr. M. Si. AK. Djuminah (2015). The Usefulness of Local Government Financial Statements for Regional Development Planning Process (An Empirical Study Against the Head of the District Development Planning Agencies in Java and Madura), 2nd Global Conference on Business and Social Science-2015, GCBSS-2015, 17-18 September, 2015, Bali, Indonesia.
34. Goletsis, Y. and M. Chletsos (2011). "Measurement of Development and Regional Disparities in Greek Periphery: Amultivariate Approach", *Socio-Economic Planning Sciences* 45.
35. Halving World Poverty (2015). Economic Growth, Equity and Security Target Strategy Paper (DFID, 2000) for Further Details Oninternationally Agreed Targets (Now Known as Goals).
36. Kanbur, Ravi, Changyong Rhee and Juzhong Zhuang (2014). Inequality in Asia and the Pacific, 978-0-415-82865-9 (Print) 978-1-315-88373-1 (e-ISBN) Asian World Bank.
37. Khairullof, Damir (2014). Challenges of Sustainable Development of Regional Economy in The Conditions of Russia's Accession to The World Trade Organization, 2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism, 30-31 October 2014, Prague, Czech Republic. *Procedia Economics and Finance* 23 (2015).
38. Lessmann, Christian (2013). Foreign Direct Investment and Regional Inequality: A Panel Data Analysis, *China Economic Review* 24 (2013).
39. Li, Yingru and Y. H. Dennis Wei (2010). The Spatial-temporal Hierarchy of Regional Inequality of Chinaq, *Applied Geography* 30 (2010).
40. Lynch, Kathleen and John Baker (2005). "Equality in Education: An Equality of Condition Perspective", Published in *Theory and Research in Education*, Vol. 3, No. 2.

41. Malmberg, A. (2000). "Agglomeration and firm preformation, Economic of Scale", *Environmental and Planning*, Vol. 22, No. 2.
42. Marwala, T. (2007). "The Anatomy of Capital and the National Democratic Revolution", In Umrabulo, Vol. 29.
43. _____ (2006) Skills Necessary for the Advancement of South Africa, Umrabulo, Vol. 26, 2006.
44. Mather, Mark and Beth Jarosz (2014). "U.S. Energy Boom Fuels Population Growth in Many Rural Counties", (March 2014), Accessed at www.prb.org/Publications/Articles/2014/us-oil-rich-counties.aspx.
45. McKay, Andrew (2015). Defining and Measuring Inequality, Briefing Paper No 1 (1 of 3). March 2002.
46. Norris, Era Dabla and Kalpana Kochhar and Frantisek Ricka (2015). *Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective*, International Monetary Fund.
47. OECD (2014). In It Together: Why Less Inequality Benefits All, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264235120-en>.
48. _____ (2015). In It Together: Why Less Inequality Benefits All, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264235120-en>.
49. Opricovic, Serafim and Gwo-Hshiang Tzeng (2004). "Compromise Solution by MCDM methods: A Comparative analysis of VIKOR and TOPSIS", *European Journal of Operational Research* 156.
50. Piketty, Thomas and Emmanuel Saez (2014). Inequality in the Long Run, the since of Inequality, Published 23, Science 344, 838 (2014) DOI: 10.1126/science.1251936.
51. Raphael, Bar-Ela. and Dafna Schwartzb (2006). Review Regional Development as a Policy for Growth with Equity: The State of Ceara (Brazil) as a Model, 13.
52. Ravallion, Martin and Shaohua Chen (2004). "China's (uneven) Progress Against Poverty", *Journal of Development Economics* 82 (2007).
53. Riddell, Robert (2004). *Sustainable Urban Planning 'Tipping the Balance'*, Blackwell Publishing.
54. Storper, M. A. Scott (2006). "The Wealth of Regions", *Futures*, 27, 5.
55. The Ministry of Domestic Affairs of the Indonesian Government. (2010). The Procedure of Making, Controlling, and Evaluating the Implementation of the Regional Development Plan. The Rule of Minister of Domestic Affairs No: 54.
56. UNDP (2015). Sustainable Development Goals (SDGs). <http://www.undp.org>.
57. United Nations Department of Economic and Social Affairs (2004) Population Division World Population to 2300, Copyright © United Nations 2004 all Rights Reserved Printed in United Nations, New York.
58. World Health Organization (2016). State of Inequality: Childhood Immunization, ISBN 978-92-4-151173-5, ©World Health Organizatio.